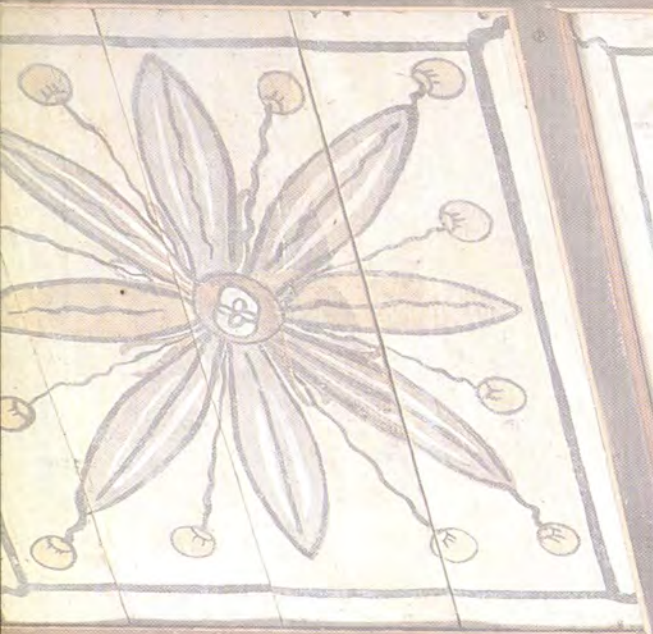

MD
72.426

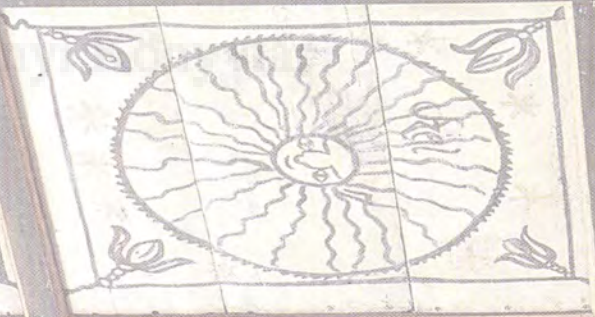
„Tedd templomoddá, Istenem”

VÁLOGATÁS ÁRPÁD- ÉS KÖZÉPKORI EREDETŰ
REFORMÁTUS TEMPLOMOKBÓL

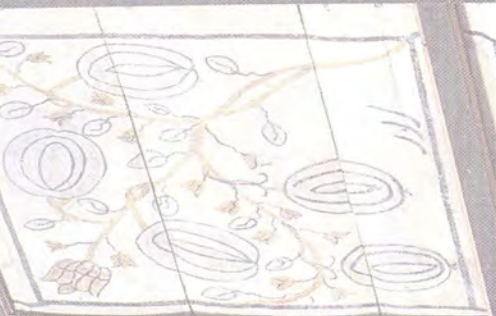
Kálvin Kiadó

IKIR : R
A te fzemeid
nappal ez h
löl azt mon
nevem és
got melye
Id ez helye
te népednek
mádkozánd
dom halga
a n

Solt: C
Választott
te azt m
mondva
nugo c
itt la
vánt an

AZ EG E
NEMFOC
NYVEL I
MI EPIE
A TE S
RAES K
MECHAL
AZ IMA
CAIS IM
1 7

R : Rész: VIII. Vers 29 30

Femeide házra nézzenek éjjel és
pal ez helyre mondom mely fe
azt mondottad Ott léfzen az én
rem és meo halgasad az imádfá
: mellyel imádkoznak a te szolgá
ez helyen. És halgasd meo a
népednek könyörgését a kik i
lközandának ez helyen. te mon
n halgasd meo a te lakóhelyedből
a mennyekből.

olt: CXXXII VERS: 13 14
lafztotta az Ur Siont Szeret
te azt magának lakó helyül
mondván Ez léfzen az én
nugodalmam mind örökre
itt lakozom mert ezt ki
vanlam vala 1761 Die 8
guly

Solt LXXXV Vets 2 5 11
Melly igen fészmeleték a te
hajlékaid oh Seregeknek U
ra Boldogok a kik lakoznak
a te hazadban és szüntelen te-
ged dicsérnek Mert jobb egy
nap a te udvaridban mint egész
egyebütt 1761 di
Juli 7

I KIR: RÉSZ VIII VIII
27 28
AZ EG'ES AZ ECEKNEK ECEI BÉ
NEM FOGHATNAK TECEDET MEN
NYIVEL INKABB EZ HÁZ MELYET
MI ÉPITETTÜNK DE TE TÁRKINTS
A TE SZOLGÁIDNAK IMÁDSÁGOK
RA ES KÖNYÖRGÉSEKRE OH URAM
MEGHALGATVÁN A KIÁLTAST ES
AZ IMÁDSÁGOT MELYEL A TE SZOL
GÁID IMÁDKOZNAK TE ELŐTTED
1 7 0 1 7
Juli 7

MŰEMLÉK

AZ ÚJZASZAD KÖZPÉN EFÜLT
ROMÁNSTILUSÚ BAZILIKAI
ERDEITELÉS RFEMONTREI
APÁTSÁG VOLT 1560 OTA
A REIGF. MATYUSZÓKE BELSE-
JÉBEN FAUTÉPEK A MŰSZA-
ZAD MACHODIN FELE RÖL.

Lőrincz Zoltán * Hapák József

„TEDD TEMPLOMODDÁ, ISTENEM”

Válogatás Árpád- és középkori eredetű
református templomokból

KIADJA
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ
KÁLVIN JÁNOS KIADÓJA
BUDAPEST, 2002

Írta Lőrincz Zoltán

A fotókat Hapák József készítette

Lektorálta Winkler Gábor

tanszékvezető egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia
Építéstörténeti és Elméleti Bizottságának elnöke

A könyvet Kempfner Zsófia tervezte

*

TAKÁCS BÉLA EMLÉKÉNEK*

Imádkozni jöttem ide,
Szent felséged eleibe.
Mig szent neved ünneplem,
Szívembe szállj le, Istenem.
Ámen!

Házadba is jöjj el velem,
Tedd templomoddá, Istenem.
Ha áldott volt bejövésed,
Legyen áldott kimenésem.
Ámen!

NO 72.426

2002

*

A táblaborítón az ócsai templombelső részlete,
az előzéken a csengersimai templom kazettás famennyezetének részlete,
az 1. oldalon a litéri templom déli bejáratának részlete,
a 2. oldalon az ócsai templom déli kapuja látható

KŐBE ZÁRT EGYHÁZTÖRTÉNELEM

A reformációt, a Krisztus által alapított anyaszentegyház belső megújulását és eredeti formájára való „visszaalakítását” sokan nevezték tévesen a régebbi időkben is, napjainkban is „hitújításnak”. Mind a reformátorok, mind az azt követő nemzedékek visszautasították ezt a vádat valamennyi korban. Hitünk szerint a protestáns egyházat nem Luther Márton vagy Kálvin János alapította: mi is hittel valljuk, hogy a kétezer éves kereszténység a mi történelmünk is.

Lőrincz Zoltán könyve ehhez kínál történelmi és művészettörténeti szemléltető anyagot. A reformáció századában a régi krónikák szerint a történelmi Magyarország többsége protestánsná lett. A templomokból a képeket, a szobrokat ugyan az esetek többségében kivitték reformátor eleink, de az épület, a kőbe zárt örökség megmaradt. Az ország középső harmadában, a török hódoltság területén épület alig úszta meg azt a viharos 150 esztendőt. Az ócsai templom a ritka szép kivételekhez tartozik: annyira sosem pusztult el, hogy ne lehetett volna eredeti vagy eredetihez közelítő formában helyreállítani. Az ország nyugati részében maradt meg legkisebb százalékban a protestantizmus – itt hiába keresnénk református egyházi használatban lévő középkori templomokat. Azonban a török hódoltságtól északra és keletre – a könyv tanúsága szerint – szép számmal maradtak fenn e műemlék épületeink. (Ha a mai Szlovákia, Ukrajna, illetve Románia területére lépünk, a református használatban lévő középkori templomok száma megsokszorozódik.)

Lőrincz Zoltán a teológus szemével látja és láttattja a templomot, a szent helyet – a művészettörténész szakértelmével pedig pontos leírását adja.

A református egyház kétezer éves, a magyar reformátusság ezeréves folytonosságát bizonyítják ezek a kőbe zárt emlékek. A református istentiszteleti rend, a református gyülekezeti kegyesség, az élő hitű református közösség évszázadokon át megtalálta a helyét a középkortól megörökölt templomokban. Bízunk benne, hogy a további évszázadokban ugyanígy megtalálja majd otthonát mindegyik református gyülekezet a több száz esztendő templomában is!

Dr. Márkus Mihály

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A REFORMÁCIÓ ELŐTT ÉS UTÁN

Államalapító István királyunk törvényében említi püspökségek alapítását: Csanád, Eger, Győr, Gyulafehérvár, Nagyvárad (Bihar), Pécs, Vác és Veszprém. Két érsekséget, Esztergomot, majd valamivel később Kalocsát említi a történetírás. Uralkodása alatt kialakult az adminisztratív szervezet Székesfehérvár, az egyházi Esztergom és a szerzetesi Pannonhalma központokkal. Fiához, Imre herceghez írt Intelmei az uralkodásról ma is megfontolandó tanácsokat közvetítenek, így érdemes ezeket részletesen is idézni:

„Legyenek ők, fiam, atyáid és testvéreid, közülük bizony senkit ne hajts szolgaságba, senkit se nevez szolgának. ...tartsd meg eszedben, hogy minden ember azonos állapotba születik, és hogy semmi sem emel fel, csakis az alázat, semmi sem taszít le, csakis a góg és a gyűlölség. Ha békeszerető leszel, királynak és király fiának mondanak, és minden vitéz szeretni fog, ha haraggal, gőgösen, gyűlölködve, békétlenül kevélykedsz az ispánok és főemberek fölött, a vitézek ereje bizonynal homályba borítja a királyi méltóságot, és másokra száll királyságod.”¹ A törvénykönyvből és a kisebbik legendájából is ismert toleranciát megismétli Intelmeiben az idegenekkel szemben: „Az erények mértéke teszi teljessé a királyok koronáját... Ennek okából hát, szerelmetes fiam, szívem édessége, sarjam jövő reménysége, kérlek, megparancsolom, hogy mindenütt és mindenekben a szeretetre támaszkodva ne csak atyafiságodhoz és rokonságodhoz, vagy a főemberekhez, avagy a gazdagokhoz, a szomszédhoz és az itt lakóhoz légy kegyes, hanem még a külföldiekhez is, sőt mindenkihez, aki hozzád járul. Mert a szeretet gyakorlása vezet el a legfőbb boldogsághoz.”²

Az István által alapított székesegyházak püspöki reprezentációs igényüknek megfelelően háromhajós, bazilikás, kereszthajó nélküli szerkezetet követtek, és inkább az ókeresztény hagyományhoz álltak közelebb. Munkánk célja nem ezen műalkotások számbavétele, amely az emléktárgy elpusztulása miatt majdnem lehetetlen feladat is lenne. Másfelől ezen székesegyházak közül jelenleg egy sem áll a Református Egyház tulajdonában. Sokkal inkább több falusi templomunk alapítása vezethető vissza István korára.

Újra István törvénykezéseit idézzük: „Tíz falu építsen templomot, amelyet lássanak el két telekkel és ugyanannyi szolgálal, továbbá lóval és igásállattal, hat ökörrel és két tehénnel, harminc apróállattal. A ruhákról és oltártakarókról pedig a király gondos-

codjék, papról és könyvekről a püspökök.”³ László, majd Kálmán idejében is foglalkoznak a zsinatok a templomok építésével, a patrónus, a kegyúr kérdésével. Ma már nagyon nehéz a különböző okleveles forrásokban szereplő István és László korabeli épületeket azonosítani. A 11. század erőfeszítése arra irányult, hogy az államalapítást követően a falu lakosságát helyhez kössék, szervezeteit kiépítsék. A 12. században, amikor már tartósabb anyagból építkeznek, a templomok száma megsokasodik. Az 1332–1335 közötti pápai tizedösszeírás szerint az akkor létező falvak mintegy egyharmadában volt plébánia, és ez nem azonos az István által meghatározott minden tizedik falu számarányával. Az Árpád-kori-középkori református templomok többségében városi vagy falusi plébániatemplomok voltak. Szerkezeti, stiláris kapcsolataikat tehát ezen a területen kell keresnünk. Szerzetesi templomok közül a boldvai (bencés) és az ócsai (premontrei) kerültek feldolgozott emléanyagunk közé. Marosi Ernő⁴ alaposan feldolgozta templomaink építészeti jelentőségét, így munkánkban arra a változásra tesszük a hangsúlyt, amelyet a középkor végén a reformáció jelentett.

A hitújítás korai szakasza arra irányult, hogy az előző kor művészetétől elhatárolódjon. Érdekes ezen a ponton azokat a zsinati határozatokat idézni, amelyek ebben a vallásilag átmeneti állapotban próbálják a művészet és az építészet helyét a formálódó egyház életében definiálni. Luther és követői hazánkban először elméletileg próbálják a képi megjelenítést és az ahhoz kapcsolódó tisztelet gyakorlatát tisztázni.

Az óvári zsinat (1554) a következő határozatot mondja ki:

„Az oltároknak és képeknek lerontása a törvényhatóságoknak s nem az egyházi szolgáknak kötelessége, ha csak azt nekik a felsőség hivatalosan meg nem hagyta, mert az oly egyházzolgák a hatóság teendőjébe avatkoznának.”⁵

Az 1559-es vásárhelyi zsinat nem minden képet távolított el a templomból: „Rendeljük, hogy a templomokból minden mesés képeket ki kell hányni, a történelmieket pedig meg kell tartani.”⁶

A két protestáns irányzat 1562-ben történt szakítása után első ízben az 1562-es egervölgyi hitvallásban fejtették ki a református álláspontot A kegyesek templomairól című fejezetben.

„A kegyesek templomainak, legyenek bár azok fából, avagy kőből építve, mindenütt fényűzés és babona nélkülieknek kell lenni. Ne legyenek azokban bálványok, botrányos képek és festmények, hamis tantételek és pogány szertartások és az isten ígéjével ellenkező emberi hagyományok. Mert valamint a választottak az Ur templomai s nincsen semmi közük a bálványokkal, úgy a templomok is, melyek a nyilvános összejövetel helyei nem foglalhatnak magokban bálványokat és bálványozási festéseket.”⁷

Ennek a hitvallásnak az alapvetését fejlesztették tovább magyarázatokkal a nagy debreceni alkotmányozó zsinat (1567) határozatai: a Méliusz Juhász Péter által írt magyar szövegű hitvallás, amelyet szerzője „Magyar-Országi Jámbor és Keresztyén Áros nép-

nek, akik Debrecenben, Szabadkán, Kassán és Váradon laknak” ajánlott. Két részből áll: az egyik a rövid Hitvallás, és a később Articuli maiores néven ismert törvénykönyv a másik.

A debreceni alkotmányozó zsinat nem csak a tiszántúli református eklézsiák életére hatott, hanem meghatározta az egész reformátusság művészeti alkotásokkal szembeni magatartását,⁸ különösen vonatkozik ez a templomokban található műalkotásokra. A zsinat állást foglalt az oltárokkal, szobrokkal, képekkel, egyházi felszerelésekkel, öltözettel, hangszerekkel és harangokkal kapcsolatban.⁹ A zsinati atyák figyelmét nem kerülte el a temetkezés szokása, a katolikus templomok használatba vételének, a közös templomhasználatnak a problematikája sem.¹⁰

A zsinati határozatok foglalkoztak a polgári életben előforduló műalkotásokkal, a luxus és a fényűzés mellőzése végett az öltözködés kérdésével is. Próbálták azokat a normákat meghatározni, amelyeket a református egyházhoz méltónak, tanításához megfelelőnek ítélték.¹¹ A zsinati dokumentumokban gyakran előforduló mértékletes, józan kifejezések érzékeltetik a korabeli álláspontot. Pontosán meghatározták azt is, hogy a templomon kívül mit tartanak megengedhetőnek. Ezek a zsinati határozatok a sok tiltás ellenére sem voltak egyoldalúak. A svájci reformáció tanítása szellemében működő igehirdetők mindenekelőtt az oltárok eltávolítására törekedtek. A korábbi hitvallások (az egervölgyi hitvallásig) liberális álláspontjával szemben később egyfajta radikalizmus jellemző, de átgondolt óvatossággal. A beregszászi zsinaton 1552-ben úgy határoznak, „...hogy a már eltávolított oltárokat újra felépítsék, ott pedig a hol még elhordva nincsenek, sőt még a hallgatók makacsul kívánják azok megtartását, utasítsák a lelkészeket, hogy nyugodt lélekkel használhatják ugyan asztal helyett az oltárt; azonban e tárgyról helyesebb értelmet csepegtessenek folyvást hallgatóikba.”¹² Említésre méltó a szebeni zsinat 1557. január 13-án hozott határozatának 4. pontja:

„Rendeljük, hogy a templomokból minden mesés képeket ki kell hányni, a történelmieket pedig meg kell tartani.”¹³ A dokumentum nem határozza meg, hogy mit ért mesés, illetve történelmi képen. A „mesés” szó minden valószínűség szerint szentek, mártírok legendáit jelentheti, tehát mindazt, ami nincs a Bibliában. A „történelmi” képek alatt minden bizonnyal bibliai események illusztrációit értették. Hasonló megszorítást határoznak el a zsinati végzések, amikor a civil életből is kitiltják a mesés, botrányos képeket.

A debreceni hitvallás külön rendelkezik a világi rendeltetésű képekről. „A művészek által polgári haszonra készített világi képeket helybehagyjuk.”¹⁴ A zsinati határozatok, dokumentumok és hitvallások nagyon gondosan próbálták körvonalazni a tiltott és megengedett témákat.¹⁵ Bobrovsky szerint „talán levonhatjuk azt a nem túl merész következtetést, hogy ők maguk is szükségesnek látták hangsúlyozni: művészetellenességük nem általános, csupán megadott célra irányul.”¹⁶ A magyar szövegű hitvallás a templo-

mokról és a harangokról az előzőekkel szemben másként nyilatkozik: „A Pápa miséjekre rakott templomot is, harangot is megtarthatják az hivek. Első, mert nem imátták a kőfalat, az harangot. Másik oka, Isten sem tiltotta meg a formáját, sőt csenáltatott, akkinek példájából csenáltak a templomokat... az írás azt mongya, hogy a Salamon templomából csak az oltárokat, képüket, abusust, rútságot hánták ki, Josafát, Ezekias, Josis idejében, a templom helyén maradt.”¹⁷ Az Articuli maiores XV. cikke határozottan felszólít: „A mise maradványait kerülni kell.” A katolikus templomokban egyedül a célt és a visszaélést kárhoztatták; az anyagot, az alakot és az ebből kibontakozó művészetet nem. Eltávolították a templomokból mindazt, ami katolikus. Magát a templomot pedig tisztának nyilvánították, és minden előítélet nélkül birtokba vették. Az Articuli maiores LIX. cikk 2. pontja a közös templomhasználatról beszél: „...ugyanazon templomban lenni, tanítani, mint Budán, Pesten és másutt, a hol hallatszanak az átkozódások és rút istenkáromlások ellenmondás nélkül: lehetetlen, hogy az isten temploma, az isten háza ugyanaz a hely lehessen, a mely a Béliál helye. Krisztus kiüzte a kereskedőket, a kik árultak és vásároltak a templomban.”¹⁸ Más volt tehát a helyzet a közös templomhasználatnál, az előzőekben láttuk: előítélet nélkül vették birtokba, viszont ebben az esetben ez az engedékenység nem jellemző. Szükségből, főleg a török megszállta területen ez mindig konfliktusokat eredményezett. Az alkotmányozó zsinat a templomba való temetkezés szokását is meg akarta szüntetni. A középkor mártír- és relikviakultusza közzismert. A legtöbb visszaélés a szentek ereklyéivel történt. A temetkezés szokása mindezekkel szoros kapcsolatban volt; így a zsinat állásfoglalása érthető. A magyar szövegű hitvallás A temetésről c. fejezetében a következőket mondja: „Tiszta helnek, nem dögösnek kell lenni, a hol predikálnak. Soha ott a helyen, sem áldoztak, sem predikállottak az Atyák, Apostolok a hol temetköztek, más helye volt a tanításnak (temetésnek) más az predikálásnak. Soha Salamon templomába senkit nem hattak temetni.”¹⁹

A templomok megtisztítása nem ment végbe minden konfliktus nélkül. Példa erre az 1553-as soproni országgyűlés, ahol szokatlanul erélyes hangon fenyegették meg a „templomrombolókat, a szentképek összetörőit és megégetőit” – bár ki nem mondottan, elsősorban nyilván a helvét irány erőszakosabb hiveit.²⁰ A protestánsok érzékelték és tudták, hogy a templomtisztítás legalizálása szociális feszültségeket hozhat – mint ahogy hozott is – a felszínre. Ezért is mondják ki már az 1554-es óvári zsinaton – amelynek védnöke Ecsedi Báthori György volt –, hogy az oltárok és a képek eltávolítása a törvényhatóságok és nem az egyház feladata.²¹ Az egervölgyi hitvallás ugyancsak ezt húzza alá, amikor a törvényes hatóság kötelességével kapcsolatban a fejedelmek bölcs döntéseiről beszél.²² Így akarták elkerülni még a látszatát is az önkényeskedésnek és önhatalmaskodásnak. A templomtisztítás nem járt együtt szükségszerűen barbarizmussal és rombolással. Példa erre a debreceni Szent Miklós-kápolna (sacellum sancti Nicolai) felszerelése-

sének elárusítása. Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei alapján 1554. március 5-én²³ (Szücs István²⁴ szerint február 13-án) adták át a kápolna kincseit a városnak további gondos megőrzés, illetve eladás céljára.

Ha a zsinati határozatokat nézzük, megállapítható az a törekvés, amely a középkori gyakorlattól történő egyértelmű elhatárolódást jelenti. A reformátussá váló templomok korabeli állapotát rekonstruálni szinte lehetetlen, hiszen a megtisztítással együttjáró módosítások mellett a háborúskodás rongálásaival, a modernizálás alatt értett átépítésekkel éppúgy számolhatunk, mint a templombirtoklásért folyó küzdelem változtatásaival. A katolikus liturgia igényeit kielégítő keletelt, a szentélyes hosszanti tereket alakították át, azaz próbálták centralizálni. Legtöbb helyen a szószék a hajó északi falára, vagy többhajós templom esetében annak egyik pillérére – oszlopára, sok esetben a szentélyt és a hajót elválasztó diadalívre – került. A szószék előtti teret szabadon hagyták az úrasztala számára. A berendezés e két legfontosabb liturgikus eleme köré szervezték a padokat, karzatokat. A hosszanti térnek ez az igényű centralizálása mindenképpen következmény, és nem a református liturgiára szabott elvszerűség. Az más kérdés, hogy ez a 16. században általánossá vált belső architektúra olyan megkülönböztető elemmé válik, amit ma elvi alapon álló térszervezésnek gondol a közvélemény, és mai napig meghatározza református templomépítészetünket.²⁵

A reformátusnak hitt puritán, ezen belül fehér templombelső úgy tűnik, újkeletű. A közelmúlt feltárásainak kapcsán kerültek elő a nagyharsányi szentély falfestményei. A boltozat közepét alátámasztó pillér fejezetén olvasható a kifestés dátuma: 1582. A képek helyébe lépő, díszes keretbe foglalt latin nyelvű bibliai idézetek mutatják a Szentírás (Sola Scriptura) központi helyét a református tanításban. Ilyen jellegű a szentély boltozatát holddal, nappal és díszes keretbe foglalt szentírásbeli szövegekkel az 1720-ig református magyarszeceődi (ma katolikus) templom kifestése 1696-ból. Az 1646-os vörös színű gazdag növényi díszítés a nagyharsányi templom építészeti tagolását emeli ki.

Még egy harmadik festéssel is találkozunk a szentély ülőfülkéjében – egy szimmetrikus elrendezésű, szőnyegszerű, virágokból, rózsákból, szegfűkből álló felülettel. Bekarcolása alapján 1687-ben készült. A legutolsó kifestés idejéről a diadalív felirata („Meszel-tetett 1782-ben”) tudósít. Festés kifejezés helyett ugyancsak meszelést említ Csaroda felirata 1642-ben. Balogh Jolán a 17. század közepén jelentkező, a templombelsőket elborító és az ezt a hagyományt követő kazettafestészetet nevezte el a nagyszámú emlékeanyag alapján „erdélyi virágos reneszánsz”-nak.²⁶ Ha az 1782-es nagyharsányi évszámot is figyelembe vesszük, talán nem merész az az állítás, hogy a „református fehérség” a 19. század szülötte. Ennek a virágzó kifestésnek az igénye nyilvánvalóan szinte azonnal jelentkezett, amikor a nevelő, emlékeztető funkcióját a középkori figuralitás elvesztette. Ennek a képzőművészeti igenlésnek

úgy gondolom, azok a történelmi viharok szabtak gátat, melyeket Makkai László így határoz meg: „Megelégedett azzal, hogy a jobb időkből átörökölt templomát tisztességesen fenntarthatta.”²⁷

Református templomaink külön-külön történetek – sorsok – melyekben éppúgy benne van népünk históriája, a református egyház küzdelme, mint építetőjének, felújítójának, helyreállítójának tenni akarása. A templom, amely annak idején gyülekező hely, erődítmény és a menekülés helye lehetett. De hozzá és köré szerveződött a település élete – a legfontosabb középület volt. A templomban értékeket, iratokat őriztek, sírlapjaik mögött és temetőjében a régiek nyugszanak. Tornya és harangja jelzi az irányt és a múló időt. Köveik beszélnek a múltról, jeles ünnepeik, évfordulóik (felszentelés, újjáépítés stb. dátuma) ma is a gyülekezetek jeles napjai. A régi templom múlt és jelen, de a jövő is. Ide menekül a bolyongó turista, és vasárnaponként innen száll az égbe az imádság.

Ady Endre

EGY RÉGI
KÁLVIN-TEPLOMBAN

*Papunk ravasz, öreg bölcs,
Húsz éve is az volt már.
Templomunk Kálvin-templom,
Nincs benne cifra oltár.
A textus ma is Jézus,
Éppen úgy, mint húsz éve:
„Megtöretett a teste,
Megtöretett a teste,
Kiontatott a vére.”*

*Jártam turista-kedvvel,
Vonatoztam, hajóztam,
De templom rég nem látott
Így, imádkozó pózban.
Be jó volna kacagni
Húsz év után megtérve:
„Megtöretett a teste,
Megtöretett a teste,
Kiontatott a vére.”*

*A hívek nagy, szent hittal
Figyeltek ott körültem.
Én, ha nem kacaghattam,
Legalábbis röpkültem.
Ámenre tértem vissza
Húsz évből az ígére:
„Megtöretett a teste,
Megtöretett a teste,
Kiontatott a vére.”*

„TEDD TEMPLOMODDÁ,
ISTENEM”

* ABAÚJVÁR *

A település valaha Abaúj vármegye ispánsági központja volt, és neve 1046 óta ismert. Aba Sámuel építette várát (földvár), amelynek a helyén emelkedő dombon a Hernád kiszélesedő völgyére tájolva áll a mai templom. Román kori előzményekre alapozva a gótikus templom 1323-ban épült. 1332-ben papja a pápai tized szerint 29 garast fizetett. Ebben az időben készülhetett erődfala, de mai formáját 1793-ban kapta. Az 1866-ban készült romantikus, neogótikus torony a nyugati homlokzaton a templom egyetlen bélletes, félköríves záródású, gótikus, pálcatagos kapuját rejtí. A nyugati homlokzathoz közeli, a templomhajó déli oldalán nyíló, keskeny karzatablak a templom román kori eredetét sejteti. Az

1835-ös földcsuszamláskor a déli oldalfalakat újjá kellett építeni. Az épületet 1866-ban renoválták, az ablakokat megnagyobbították és félkörívesre módosították. Csak a szentély keleti ablaka őrizte meg eredeti, gótikus mérműves formáját. A szentély külső falán az ablakok feletti befalazott mezők sejtetik az eredeti állapotokat. Más adat szerint az ablakok átalakítása 1803-ban történt. A gótikus, bordás keresztboltozatú, csillagos zárókővel fedett, két boltszakaszos szentély élszedett, csúcsíves diadalívvel kapcsolódik a templomhajóhoz. A 14. században készültek a szentély északi és északkeleti falán található falképtöredékek. A falfestés annyira rongált, hogy témájuk ma már azonosíthatatlan. A diadalív béléten ugyancsak ábrázolás, erős kontúrokkal festett mellkép található. Az 1652-ben készült faragott kőszószéket 1754-ben teljesen átalakították és megkapta mai formáját. A templomhoz kapcsolódó sekrestyét 1730-ban bontották le. Ma már nem tudjuk – mivel időközben elpusztult –, milyen lehetett az 1754-ben készült festett famennyezet. Jelenleg a hajót vakolt síkfödém zárja.

A gótikus templom az 1866-ban épült romantikus toronnyal
→

* ANARCS *

A templom
szentélye keletről

szintre tagolt toronytest fűrészfogas falsíktagolása, az erős osztópárkányok romantikus ihletettséggű megoldást közvetítenek. A legutóbbi nagyon alapos és teljes körű felújítás során a külső és belső egyaránt teljesen megújult. E műemléki felújítás során eltávolították a szentélyből a már korábban említett karzatot, így az visszanyerte eredeti, középkori állapotát. E munka során vált igazán láthatóvá a templom fő ékessége, a késő gótikus falifülke, amely a környék legnagyobb és legteljesebb megmaradt gótikus szentségháza. Analógiák (lásd Boldva) alapján készítésének idejét a 15. század végére tehetjük – ezzel összefüggésben a szentély építésének idejét is. Feltételezhetően az igényes gótikus boltozatot a barokk korban már egy szerényebb másolattal és változattal cserélték fel.

A felsőszabolcsi gótikus templom 1270 körül épülhetett, míg mások szerint 1200 táján, a boltozása viszont későbbi időre utal. A török uralom idején elpusztult templomot a barokk korban a nyírturai templomhoz hasonlóan újraboltozták. A nyújtott szentély a nyolcszög három oldalával zárul és nyomott gótizáló diadalívvel kapcsolódik a templomtesthez. A „Magyar Református Templomok” című kiadvány első kötetében található fotón (Szerk.: Kováts J. István, Bp., 1942., 215. oldal) még jól látható a reformáció korában végzett átrendezés, amely szerint a szentélybe egy karzatot építettek, és ennek következtében a keleti ablakot félig felfalazták, míg a szentély déli ablakait eredeti méretben meghagyták. Az új torony építésével, a templom kibővítésével az épület mai alakját 1872-ben kapta. A barokkos toronysisak megoldás kicsit konzervatívnak tűnik a 19. század hetvenes éveiben. A három

A templom
szentélye
a gótikus falifülkével
és a 19. században készült
szószékkal
→

Késő gótikus
falifülke

BEREGDARÓC

A templom
szentélye
a 19. századi
szószékkal

lokszat előtt emelkedő 30 méter magas tornyot 1838-ban építették.

A festett fakazetták, a padok, a falazott szószékkosár, a szószékkorona a 19. század végén készülhetett.

A templom gótikus szentélye, egyszerű aránya, letisztult formái lenyűgöző hatásúak, s példát adhatnak modern térformálásunk és térszervezésünk számára is.

A három irányból érkező utcák bővületében található a középkori részleteket megőrző templom. A 14. század első harmadában már mint templomos helyet említik az oklevelek. A mai legkorábbi részleteket a 15. századra tehetjük, és a korabeli források torony nélküli épületet említettek. A konzolokról indított gótikus szentélyboltozat is a 15. századból származhat. A szentély a nyolcszög három oldalával zárul és diadalívvel kapcsolódik a templomtesthez. Lehetséges, hogy a szentély északi falában található fülke korábbi. A román kori elemeket megőrző, majd gótikusan átépített templom 1861-ben tűzvész martaléka lett. Később, 1895–96-ban a templomot nem csak restaurálták, de át is alakították, ekkor nagyobbították meg ablakait. Sikeresen megőrizniük az egyszerűen tagozott, csúcsíves kapuzatot is a torony alatti bejáratként. A nyugati hom-

A gótikus templom
délkeleti nézete
a 19. századi
toronnyal
→

15. századi
kőfaragványok
a szentély
északi falán

✧ BOLDVA ✧

A háromhajós, szokatlanul magas, eredetileg bencés templom 1175 körül épülhetett, építtetője feltehetőleg III. Béla volt. A viszonylag kicsiny alapterület (16×26 m) és a bazilikás szerkezet magassága szokatlan megoldás az épületnél, hasonlóan a keleti szentélyhez épített toronypár is. 1100 körül az esztergomi Szt. Adalbert székes-egyháznál is ezzel a megoldással találkozunk. Eredetileg Keresztelő Szt. János volt a templom és a hozzá kapcsolódó apátsági monostor védőszentje. 1203-ban az épület leégett, majd 1285-ben a tatárok fosztották ki, és az ott élő szerzetesek Somogyvárra menekültek. Ettől kezdődően az épület a falu plébániatemploma volt. A 16. század elején gótikus merműves ablakkal egészítik ki a szentély román kori ablakait. Ekkor épülhetett a déli gótikus bejárat is. A jelölt gótikus szentségház 1497-ben készült. 1550 körül már a re-

A román kori
templom
északkeleti nézete
←

formátusok használják az épületet, és 1578-ban már református lelkésze van a településnek. A török időben elnéptelenedett a környék és maga a falu is. 1693-ban a település földesura, Szatháry Király János reformátusokat telepít az elnéptelenedett községbe. Egy 1732–33-as adat szerint már csak az egyik tornya állt, az is romos állapotban. Egy másik adat szerint az 1755-ös tűzvész során sérült meg annyira az északi torony, hogy vissza kellett bontani, és ekkor fedték le a délit azzal a szoknyás-galériás toronylezárással, ami ma is látható. 1983-ban fejeződött be az egész épületre és környékére kiterjedő műemléki helyreállítás, amely szerint pontosíthatók az építési fázisok és stílári kapcsolatok. A szentélyben előkerültek a Kr. e. 3000–2800 körüli korból származó ún. bükkki kultúrához tartozó házmaradványok. A templomdomb környékén és az északi hajóban talált kerámiák a 10–11.

Az 1497-ben készült gótikus szentségház a szentély északi falán

A templom szentélye

századból bizonyítják a különböző kultúrkörök kontinuitását. A templomhoz északról csatlakozott az egykori monostor, amelynek falait a feltárást követően kijelölték. A félköríves záródású főhajót kétoldalt egyenes záródású mellékhajók kísérik. A tornyok szentélybe nyíló oratóriumának ablakait a reformáció korában befalazták és a felújítás során kapta vissza eredeti állapotát.

A boldvai templom keleti toronypár, háromhajós, keresztház nélküli megoldása a 11. századi sváb—bajor mintára emlékeztet, s talán a Gizella királynővel érkező szerzetesek népszerűsítették ezt a megoldást hazánkban. Az épület kultúrtörténetileg is nagyon fontos. Valószínűleg az itteni monostorban írták 1200 körül azt a misekönyvet, amit Pray-kódexként ismerünk.

✧ CSARODA ✧

Erdélyi hangulatot
idéző torony
részlete délkeletről

A Káta-nemzetség Csernavodai ágának valószínűleg Ráfáel nevű tagja és fia, Gábor építtette valamikor a 13. század közepén, hiszen ettől kezdve a település a család birtokközpontja. Gáborról egy 1261-es és 1284-es oklevél tudósít. A falusi nemzetségi templomok és monostorok egyszerűbb változata közé soroljuk, mivel közép-tornyos, nyugati karzattal (urasági karzat). Tömeg- és térszervezése is ezt igazolja. A majdnem 35 m magas tornácos, fatoronysíksak mutatja, hogy egy 18. századi beavatkozás révén a templom tömegéből kilépő kis falazott toronytestet egy relatíve nagy tömeggel zárták le. A 16. század közepétől már a reformátusok birtokában van a település és a templom is. 1642-ben bevakolták a feltételezhetően az 1300-as években készült freskósorozatot, de ugyanebből az időből, a 14. századból származik a bordás keresztboltozatú szentély, amely diadalívvel csatlakozik a korábbi, 13. századi síkmennyezetes hajóhoz. A templom bejárata délre került, és belépven, jobbra a diadalív felett olvasható, hogy 1642-ben Pernyesy Gábor volt a község földbirtokosa és Szentkirályi István a település prédikátora. A diadalív északi peremére került a szószék hangvetővel. A késő reneszánsz festés legkorábbi jelentkezése a később elterjedő, elsősorban Erdélyben és annak hatása alatt álló Felső-Tiszavidék népies templomfestészetének. A település később a Rédey család birtokába került. Id. Rédey Ferenc – akinek epitáfiuma 1758-ból a karzat alatt található – támogatásával 1777-ben készültek a padok, a szószék és a kazettás famennyezet. A freskósorozat teljes felújítása utoljára az OMF irányításával zajlott 1971–75 között. Lánczi József esperes 1931. március 14-én kelt feljegyzésében a következőket írja: „...a kistemplom nyugati oldalán a bolthajtás körül festett és ott levő római pápák és vértanúk

A román kori
templom déli
homlokzata

A templomhajó
déli homlokzatának
részlete

GABRIEL PERNYESY, DE
OSZTHOPANY, PATRONVS

DE ALBATU EST,
HOC S. S. TEMPLU
ANNO DOMINI

J. O. 47: 9 July
Pastore Steph. Szentkiraly

Templombelső a szentély irányában. A figurális ábrázolások a 14. századból, a virágos festés 1642-ből való. A szószék hangvető 1777-ben készült

←

megrongált falfestményei...” Az ő felfedezése kapcsán 1939-ben, majd 1952–53-ban megkezdődött a sorozat kibontása és restaurálása. A diadalíven az ülő négy latin egyházatya képe látható: Ambrus sapkában, Ágoston mitrával, Jeromos szerzetesként jelenik meg és végül Nagy Gergely pápa ugyancsak püspöksüvegben. A szentély ablaka felett van a halott Krisztus sírban álló ablakja (Imago Pietatis), az ablak rézsüjében Szt. Dorottya és vele szemben Alexandriai Szt. Katalin. A keleti ablakot kétoldalt apostolok sora zárta, ma már csak András, János, Péter, Tamás Bertalan és Simon(?) alakja határozható meg bizonyosan. Alattuk egy elegánsan festett függöny motívum látható. A hajó északi és keleti falán ugyancsak figurális falképek találhatók: János apostol, Kozma és Damján, az orvosszentek, a két apostolfejedelem, Péter és Pál, Szűz Mária és a Szent Család. A szentélysorozatnál egy egységes program vélhető: Krisztus áldozata, missziói parancsa az apostolok útján terjed, a vallási tételek kidolgozása az egyházatyák műve volt, és Krisztusért életüket adták a vértanúk. A hajó freskói között található orvosszentek, akiket nagyon ritkán ábrázoltak, talán itt eredetileg a templom patrónusai lehettek.

Pál és Péter apostol, Szűz Mária alakja a templomhajó északi falán

A szentély keleti falának apostol alakjai: András, János és Péter. Az ablakban Szent Dorottya és Alexandriai Szent Katalin. Felettük a sírban álló Krisztus

* CSENGER *

A templom
bejárat rész

A települést 1208-ban a Váradi Regestrum említi először. 1322-ben Szécsy András erdélyi püspök engedélyt adott egy fakápolna építésére, de ehelyett 1350-ben kőtemplomot építettek, amit mindszentek tiszteletére szenteltek fel. Mivel a település fontos révátkelőhely volt, lakossága megduzzadt, és a 14–15. században megyei gyűléseket tartottak itt. Kegyes helyi hagyomány szerint már 1527-ben az énekszerző Batizi András által megismerhették a hitújítás tanait. Az 1531-ben alapított sárospataki Református Kollégium első professzora, Kopácsi István – aki a környéken is prédikátorkodott – tevékenysége újabb lökést adott a reformoknak. „1542-ben Drágffy Gáspár oltalma alatt Kopácsi István által az egész csengeri lakosság reformálódott.” Méliusz Juhász

A templom
keleti nézete

Péter elnökle alatt ebben a templomban tartották 1570. július 26-án azt a zsinatot, ahol egy hitvallás formájában – a Szentháromság-tan védelmében – cáfolták meg az unitáriusok tanítását. Ez az úgynevezett „Csengeri hitvallás” bekerült a külföldi református egyházak legjelentősebb hitvallásainak gyűjteményébe, a „Syntagma confessionum”-ba. A templom 1707-ben leégett, és csak 1713-ban kezdődtek a helyreállítási munkálatok, aminek következtében a főhajóhoz egy mellékhajót építettek. 1743–45 között a kazettás, festett famennyezetet, a karzatot és székeket. A jelenlegi padok és a karzat 1840-ből származik. A vörös és fekete égetett téglából készült, vakolatlan külső szentély, főhajó és torony egyidejű és egységes kivitelezést sejtet. A nyolcszögletű torony itt jelenik meg először a környéken és később terjed el. Az Erdélyben és Szepességben is megtalálható jellegzetes, reneszánszt idéző pártázat a falazott toronysisak alján – úgy gondolom – a 18. századi építkezések idejére tehető. A szentély boltozott és a nyolcszög felével zárul, míg a templombelső 9×14 darabból álló, festett deszkamennyezet zárja, a diadalívvel egy fél sor egészíti ki a sorozatot. A feliratok tudósíta-

A déli homlokzat
részlete

nak bennünket a kazetták készítésének módjáról és idejéről: „Ez Me (nyezet) F (első) Bányi Asztalos István által kész (íttetett) 1745”, egy másik kazetta az adományozót nevezi meg: „Vitéz Csontos Gábor s többel együtt építtett ez Helly Áldott az Úr, hogy elvégeztetett.” S végül azt is megtudhatjuk, hogy ki volt a gyülekezet gondnoka annak idején, amikor a nagy renoválások folytak: „Áldott az Úr, kinek lábai itt lépnek, s szívét adott mennyből e nyomorult népnek. Haladi Gáborral, hogy ez ázat épnek Curátorságában tehette ily

szépnek. Anno 1745. D. Maj. 4.” 1966–67-ben Sedlmayer János építész tervei szerint teljes helyreállítás folyt, amelynek során feltárták a kriptát, és az értékes leletanyagot a Nemzeti Múzeumba szállították. Ekkor került elő Diószegi István lelkész sírja is. Diószegi (?–1749) az ultrechtli egyetemen tanult és 1727. február 4-én ott doktorált, majd rektor lett Máramarosszigeten. A mennyezeti táblákat egy szimmetrikus elrendezésű, sokszor egy-től induló, esetleg központosított növényi ornamentika díszíti. Kedves naivitással figurális ábrázolások is megjelennek a növényi minták között: angyal- és emberarcú nap, kánaáni szőlőfürt, kétfarkú sellő. Párját egy-két erdélyi református templomban találhatjuk meg.

A festett famennyezet 1743–45 között készült

Templombelső a szentéllyel és a szószékkal
←

CSENGERSIMA

Az 1761-ben
festett kazettás
famennyezet

1210–20 közé tehető a kicsiny román kori templom építése, a tatárok 1241-ben felgyújtották. Henszlmann Imre szerint: „Asimi templom a legrégebbi a szamospartiak között, s a XIII. századból való.” A település nevét többen a Simeon névből vezetik le. 1545 óta lehet a reformátusoké. A reformáció a Perényi, Báthori és a Mikolai családok támogatásával terjedt el a településen, és egy 1696. évi katolikus templomírásszerűsítés már reformátusnak mondja. 1703-ban a kuruc-labanc összecsapások, majd az 1709-es pestisjárvány néptelenítette el a települést. 1717-ben újra a tatárok égették fel. 1729–34 között Tunyogi Korda Mihálynak, a falu új református birtokosának és feleségének a segítségével építették újjá. 1755-ben újraszindelyezték, majd 1761-ben kazettás famennyezetet kapott a templom, s feltételezhetően ekkor készült a kis tornyocska és a nyugati bejárat feletti tető. 1799-ben új szószékkoronát készíttetnek. 1891-ben repedéseket észleltek az épületen, és 1892-ben életveszélyessé nyilvánították. Ezt követően nagy arányú átalakításokat végeztek. 1959–1974 között restaurálták a kazettákat, majd az 1980-as években teljesen felújították. A szentélyt sík deszkamennyezet fedi, a 6×13 m-es hajóban 7×8 darabból álló sorozat látható. A naiv figurális ábrázolások között találhatók égitestek: hold, nap; a nagyon gazdag növényi ábrázolások mellett állatmotívumok: pelikán, kétfejű sas, sárkány, kerúb. Külön kiemelandó a pümkösdre utaló szél megjelenítése vagy Noé bárkája. Klenódiumai közül legjelentősebb a 15. századi aranyozott rézkehely.

Az 1729–34 között
helyreállított
középkori
templom délkeleti
homlokzata

✧ DECS ✧

A templom
homlokzata
a 18. század végi
toronnyal

A Tolna megyei Sárközből fekvő település szerencsésen átvészelte a törökök pusztítását, a 17. és 18. századi függetlenségi háborúk megpróbáltatásait. A déli bejárat felett egy 1516-os évszám olvasható, ami egy átalakítás vagy tatározás időpontja lehet. A templom alaprajza, a ma is látható gótikus részletek alapján inkább az építkezést a 15. század közepére tehetjük. A szentélyt és a templomtestet kívülről oromfal, belülről félköríves lezárású diadalív választja el. A település egykori méreteit figyelembe véve az épület inkább városi léptékű, igényesebb megjelenésű. Valószínűleg a hódoltság idején roppant meg a templom. Nem tudjuk mikor került a reformátusok birtokába, de Tolna reformátora, Sztárai Mihály 1570-es évekbeli működése nem kizárt. Itt született Decsi Csímer János (Decs, ? – Marosvásárhely, 1601). A templom felújítását a 18. század közepén kezdték, míg a tornya a század végére készült el. A sík festett fennyező erre az időre már kész lehetett. Belső berendezése finom ízlésre, igényességre vall. Szószéke még a késő barokk jegyeit viseli. Az úrasztala, a Mózes-szék viszont már empír stílusú, és a 19. század elején készült. A párkányokkal tagolt, barokk sisakot hordó torony nyugati bejárat síkjához mindkét oldalról építményt illesztettek, s így egy zárt sorú utcaképet kaptak.

Templombelső
a 15. századi
szentéllyel

A templom
délkeleti nézete
a szentéllyel
→

* EDELÉNY *

Gótikus ablak a déli homlokzaton

1330 körül épülhetett a ma is álló gótikus, eredetileg a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt templom. 1332-ben Edelény már mezőváros lehetett, mert papja mint a felsőborsodi kerület esperese 29 garas pápai tizedet fizetett. 1544-ben Pelsőczy Bebek Ferenc a település földbirtokosa. 1552-ben a törökök támadták meg a várost, majd felégették. 1580-ban viszont már a visszatelepülő lakosságot reformátusnak ismerték, és a gyülekezetnek lelkésze is volt. 1603-tól Edelény a Rákóczi család birtokába került. A török állandó fenyegetettségei és támadásai miatt a város elnéptelenedett. A török kiűzése után helyreállították a templomot, és a nyugati homlokzat elé 1696-ban majdnem a templomhajó szélességét követő, zömök, fagalériás, gúlasisakos tornyot építettek. S ekkor helyezhették el a nyugati homlokzat kis gótikus ablakát másodlagos beépítésben a torony falában, amihez a Schulek János-féle restauráláskor (1929–1930) neogótikus kapuzatot építettek. Talán egy erődtemplom képe lebegett a gyülekezet előtt még a veszély elmúltával is. A hasonló vaskos toronyra épített torony megjelenik például Szendrő, Micske, Gács, Zsurk, Vámosatya, Csaroda templomainál. 1700-ban restaurálták az épületet. 1705-re elkészült a belső berendezés. A szószéket és annak koronáját Kós Mihály és Asztalos Imre készítette, illetve festette. A déli bejárat – két ablak között, a fakapu szemöldökének – felirata alapján 1785-ben készült, amelyhez egy bibliai idézet is csatlakozik.

Az épület délkeleti nézete

A templom déli oldala az 1696-ban épült gúlasisakos toronnyal

A szentély a nyolcszög három oldalával zárul, mindegyikben mérműves ablakkal. A szentélyt borda nélküli, csúcsíves boltozat fedi, amelynek bordái gyámköveken álló féloszlopokra támaszkodik. A lebontott egykori sekrestye ajtajának reneszánsz kőkerete ma is látható. A templom hajóját 19. századi egyszerű festett, kazettás fennmenyezet zárja.

A templom szentélye a diadalív elé állított szószékkal

* FELSŐREGMEC *

Azon települések közé tartozik, amelynek templomát István király alapította, hiszen tíz falu közül Felsőregmec kapta a lehetőséget templom építésére. A mai templomot viszont a 12. században kezdték el építeni. Karcsa mellett a zempléni tájegység legrégibb műemlékei közé sorolható.

Az építési fázisokat ma már nehéz pontosítani, de a hajó a 12–13. század fordulóján szabályos kváderkövekből épülhetett román stílusban. Az egyenes záródású szentélyt a 14. században illesztették a templomtesthez. A nyugati homlokzat síkjában áll a gúllasisakos, kétemeletes, hétoszlopos ikerablakkal áttört torony. Az eredeti állapotot az 1884-ben végzett felújítás, valamint az 1959-es feltárás eredményeképpen kapta vissza. A nye-

A déli homlokzat részlete

Az Árpád-kori kapuzat bimbós fejezete

regtetős, téglalaprajzú, egyhajós épület megőrizte román kori jellegét. Az oszlopos bélletű, bimbós fejezetű, félköríves záródású déli kapu ugyancsak román kori, és megőrizte az eredeti állapotot. Tőle jobbra két román kori kisméretű résablak. A déli bejárattól balra gótikus mérműves ablak, amelyhez hasonló nyílik a szentély déli oldalán. A szentélyt bordás keresztboltozat fedi, zárókövét címerpajzzsal díszítették. A hajót 1937-ben vakolt síkmennyezettel zárták le, nyugati végében, a torony pilléreire támaszkodva áll a karzat.

A nagyobbik, 200 kg-os, Budapesten Walser Ferenc által 1889-ben öntött harangon olvasható: „Koi Komáromi László királyi tanácsos, Abaújtorna vm. alispánja az abaúji Helvét Hitvallású Egyházmegye és a felsőregmeci református egyház gondnoka, a felsőregmeci református templom, mint országos műemlék iránti hazafias kegyelettel ajándékozta e harangot.”

A templom délkeleti nézete a szentély gótikus ablakával és támpillérrel

* GACSÁLY *

A gótikus torony részletei

A település neve feltételezhetően személynévből alakult ki, és 1264-ben találkozhatunk vele először. Szerepel az 1332–37-es pápai tizedjegyzékben is. Az építés pontos idejéről nincs adatunk, de Henszlmann leírása óta a 14. század végére tesszük. A 16. század közepén a reformátusok kezébe került a templom, és az 1600-as évek elején már az eklézsiának ajándékoztak úrasztali edényeket. Egy 1696-os katolikus összeírás református templomként említi az épületet. 1717-ben a templomot és a falut is a tatárok dúlták. 1734-ben kezdődtek a helyreállítási munkálatok, és 1758–62 között teljesen helyreállították. A mai romantizáló architektúra az 1834–1859 közötti átépítések eredménye, alaprajza és tömegszervezése középkori, de a részletformák ennek az átépítésnek az eredményeképpen jöttek létre. „Alól a tornyot a főkapu töri át, melynek tagozata csak egyszerű épszögű kiszökésekkel képezte, melyek a csúcsívbe mennek át. A torony déli oldalához különös kis építmény van toldva, melyet sírhelynek mondanak és mely még tovább szökik ki, mint maga a torony a templom nyugati oldalán, e sírhely az egyház bensejében is be van falazva úgy, hogy a sírhelybe csak egy magasan fekvő résen keresztül lehet jutni. A torony nem igen magas sisakja itt nem fut fel egyenesen, hanem görbült, egy magasan fekvő résen keresztül lehet bejutni.

A 14. századi gótikus torony

A torony nem igen magas sisakja itt nem fut fel egyenesen, hanem görbült vonalban. A főkapu igen egyszerű tagozású, a fent említett fog-rovatok az épület talappárkányzatának inkább őszerű alakzata” (Henszlmann Imre). Majd 1902-ben újabb átalakítás következik, amikor az eredetileg nyugaton álló, de időközben befalazott gótikus kapuzatot megnyitották. Erős támpillérek között a bélleteskapu áll, felette a négyszögletű, majd a hajó tetőszerkezetének magasságától nyolcszögletű torony. A század elején még 172 táblából álló kazettás famennyezete volt. Ma már csak töredéke van meg a kazettáknak: 24 a hajóban, 16 a szentélyben és a diadalív helyén 6 tábla. Egyik elveszett feliratos tábla szövege szerint: „Szentek szentélye, Israel Istenéje ez ház, mely most építettett fel nagy romlásából a gacsályi ref. sz. Ekklesia Istenhez való buzgóságából t. n. vit. Egry Ferentz Uram curator-ságába A. D. 1759.” A növényi ornamentikát felvonultató táblák változatos színezésűek és rajzolatúak.

A gótikus templom délkeleti nézete

* GÖNCRUSZKA *

A déli homlokzat részlete

A templom nyugati homlokzatának részlete a befalazott gótikus kapuzattal

A település nevét először 1219-ben említi a Várad Regestrum. A vizsolyi ispánsághoz tartozó királynéi német telepes falvak egyike volt a falu. A félköríves szentéllyel záruló, keletelt román kori épületet a 12–13. században építették. Első papját 1317-ben említik az oklevelek először, akinek 1332-ben 18 garas pápai tizedet kellett fizetnie,

A göncruszkai templom délnyugati nézete →

ami viszont jelentős települést sejtet. A 14. században a templomot gótikus stílusban átépítették és bővítették. Hogy mikor került az épület a reformátusok használatába, pontosan nem tudjuk. Thököly Imre evangélikus vallású fejedelem szabadságharca előtt talán az 1660-as években a katolikusok használták. A fejedelem vallásszabadságért folytatott küzdelme eredményeképpen az 1680-as évektől újra a reformátusoké az épület. 1686-ban Rabutin császári generális felégette a települést. A lakosok 1696-ig folyamatosan visszatértek a faluba és kezdődhetett a felújítás, aminek zárásaképpen 1708-ban Vay Zsigmond a szószéket is elkészítette, amely a második hajó diadalívén, északon áll. A szentély román kori ablakai rézsűsek, és feltárták a fali fülkéket is a szentélyben. A templomtól északra láthatók a volt sekrestye alapfalai, a kriptalejáró, amit 1663-ban falaztak

be, de most feltárták. Egy 1721-ből keltezett adat szerint még megvoltak a középkori falfestmények, amit lemeszeltek és a legutóbbi feltárás részben felszínre hozott. Így került elő a templom nyugati tornyának alapzata is, amiről nem tudjuk mikor és hogyan dőlt le. A templom első és második hajóját, annak ablakait erősen átépítették. Az épület mai formáját a barokk korban, 1780–85 között nyerte. A különálló harangtoronyt 1780-ban építették, de a templomot a nyugati oromfalon 1865-ben egy tizenöt méter magas huszártoronnyal ékítették. 1875-ben néhány belső berendezés készült: szószék-korona, egy pad, számrakó tábla. A három téregységből álló templom eredetileg kváderkövekből épült, 1865-ben azonban bevakolták. 1939-ben a famennyezetet lebontották és ma is látható vakolat mennyezettel látták el.

A templom déli bejárata

✧ GYÜGYE ✧

A Szamos menti falucska templomát 1284-ben már írásos források említik. A két utca kereszteződésében álló templomot viszont a századok során jócskán átépítették, ezért többen építését a 15. századra teszik, ami valójában átépítés volt. Takács Béla szerint a 16. században csak fatemplommal rendelkezett a település.

15. századi nagymértékű beavatkozást és átépítést sejtetnek a téглаépület gazdag gótikus részletei. A mostani ablaknyílások eredetileg is csúcsívesek voltak. Újabb átépítés lehetett a 18. században, amelynek zárófejezeteként az épület festett famennyezetét készítették. Az egyik tábla tanúsága szerint 1767. október 12-e a famennyezet elkészítésének a befejezése.

A templom főhajójában ötvenhat, a szentélyben pedig huszonöt festett kazettát helyeztek el. A táblák többsége figurális jeleneteket, református bibliai szimbólumokat örökít meg: Nap és a Hold, szőlőfürt, gabona, pálmafa, Pelikán mint Krisztus-szimbólum, a cet-hal amint elnyeli Jónást, Nőé bárkája a galambbal.

Néhány évtizeddel később – a 19. század elején – copf stílusban készültek a templom padjai és a karzat, a szószék koronája és kosara, továbbá a Mózes-szék. A különböző korok építési fázisait mutató torony a szentélytől néhány méterre épült. Az alsó két szintje valószínűleg középkori (talán 15. századi) és négyszögletű, míg a később épült három szint már nyolcszögletű. A torony összességében romantikus hangulatot áraszt (középkor tudatos felidézése) és mai alakját a 19. század közepén kapta.

A gyügyei
templombelső
a késő barokk
karzattal és az
1767-ben készült
famennyezettel

←

* KARCSA *

A karcsai református templom a Bodroghöz legjelentősebb műemléke. Keletkezésére nézve számtalan variánssal találkozunk. Tompa Mihály egy helyi népmese nyomán egyik költeményében tündérlányoknak tulajdonítja az alapítást. Más feltételezés szerint Könyves Kálmán idejében 1440 körül a hazánkba érkező Ratold lovag építtette a körtemplomot, míg mások szerint utóda, Roland, Zemplén megye főispánja, később nádor (1249–85) az alapító, aki IV. Béla királyt a tatárjárást követően Dalmáciába is elkísérte. Roland a nagykövesdi vára építésénél olasz mestereket is foglalkoztatott, és 1274–85 között őket alkalmazta a karcsai templomnál. A templomról csak a reformáció korából hallunk újra, amikor a század közepén a reformátusok veszik át az épületet. 1767-ig a reformáció–ellenreformáció hatalmi viszonyainak megfelelően, hol katolikusok, hol reformátusok használták az épületet. 1767-ben az omladozó épületet a reformátusok kitatarozták és rendbehozták. 1873-ban az épület leégett, és ekkor pusztultak el a középkori falfestmények. Schulek Frigyes 1896-ban látott hozzá a templom renoválásához, és az ő tervei szerint kapott új tetőt is. A legrégebbi rész a mai szentély. A valamikori önálló templomocska a 12. századból származik és a 13. századi bővítéskor nyugati falát lerombolták. Ekkor építették hozzá a majdnem négyzetes alaprajzú templomtestet.

A templom
délkeleti nézete
a szentéllyel

A 13. század elején készült nyugati kapuzat részletei

A templom nyugati, bélietes kapuzatát háromszögű oromzat zárja és az egész kapuzat kilép a homlokzat síkjából. A kapuzatot a rézsűsen emelkedő félköríves vakárkádok díszítik a felső mezőben. A kapuzat felső síkja kétoldalt majomalakra emlékeztető konzolokról indul, majd emberi alak és oroszlán egészíti ki. A konzolok tetején egymással szembenéző két oroszlán, rendszerint a kapuzatokon, de a földszinten jelennek meg. Az oroszlánok, az „Inter Leones” elem a magyar királyok bíráskodására utal. A kapuzat ilyen jellegű struktúrája és elrendezése dalmát–olasz hatásra utal, amely az esztergomi „Porta Speciosa” közvetítésével juthatott el Karcsára. Az ún. esztergomi építkezések kora úgy tűnik a kapuzatokra specializálta magát, és ennek egy távoli emléke templomunk nyugati kapuzata.

Az 1960-as években bontották le a Schulek-féle bejáratí tornyocskát a tetőszerkezeten és látták el egy különálló haranglábbal.

* KISSZEKERES *

Középkori
szentségtartó
fülke

A Szatmári Egyházmegye téglatemploma a 15. században épült. A hajó szélességével azonos méretű, háromoldalú szentélyt támpillérek erősítik. A szentély ablakán még látható az eredeti gótikus kőrács, ugyancsak megőrizte késő gótikus karakterét a déli bejárat ajtókerete. Felette, kicsit kelet felé eltolva, két, 18. századi ablak között egy reneszánsz ízlésű, farkasfogas címeres, feliratos kőtábla látható, amelyet viszont barokkos levéldíszes, növényi ornamentikájú faragvány fog körbe. A sokszögzáródású szentély északi falában található a középkori szentségtartó fülke. A végtelen egyszerűen megformázott fali fülke a közeli Nagyszekeres reneszánsz stílusú emlékével hozható párhuzamba, bár faragása elmaradt, s mintegy ennek pótlására geometrizáló falfestés veszi körbe, amelynek készítését – analógiák figyelembe vételével – a 15. század végére tehetjük. Mindkét település

a szatmári várispánsághoz tartozott, és lakói – erre utalnak a települések nevei is – fuvarozással foglalkoztak. Kisszekeres első említése 1181-ből származik, a birto-
kos családok közül a Szekeresi, a Kölcsey és 1402-ből a Rozsályi-Kun családokat lehet említeni. A szatmári Erdőhátat 1717-ben tatárok dúlták fel, és felgyújtották a templomot is. Ezt követően átalakították az épületet, egy különálló egyszerű, zömök harangtornyot építettek hozzá.

A helyi hagyományos ácsmun-
ka, a robosztus gerendák szerkeze-
te hűen mutatja a 18. század első
felének kézműves tradícióit. Vala-
mivel későbbi – talán a 18. század
vége – a három szintre tagolt, gaz-
dagon áttört díszítésű, burjánzó
fonatokból álló szószékkorona. Ek-
kor készülhetett a hasonló díszí-
tettségű, baldachinos hatos pad is,
valamint a rokokó elemekkel ellá-
tott karzat.

A déli homlokzat
részlete a gótikus
bejáráttal
és a címeres,
feliratos kőtáblával

A kisszekeresi
templom
délnyugati nézete

* KORLÁT *

A templom építésének első üteme a 14. századra tehető, míg a másodikat a 15. századra teszik. A feltárások során előkerültek a lőréses román kori ablakok. Támpilléres mind a hajó, mind a nyolcszög három oldalával záruló, keletelt szentély. A szentély csilagboltozásának bordáit szürke drachitkőből faragták ki. A falazásból, a bordák megmunkálásából és metszetéből inkább 15. századi megoldásokat állapíthatunk meg. A kései, érett gótikus épület eltérő mintázatú, mérműves, kőkeretes déli ablakokkal rendelkezik. A következő építési fázis a 16. század elejére-közepére tehető, aminek szép tanúja a déli falon nyitott, azóta befalazott reneszánsz bejárat. 1925-ig fatornya volt az épületnek, amit egy 27

A déli homlokzat részlete a gótikus ablakokkal és támpillérrel
→

méter magas kőtoronnyal cseréltek fel. Ekkor történt a templom sík famenyyezetének a bevakolása is. A mészréteg levakarása után falfestmény-töredékek kerültek napvilágra. A volt déli bejáratától nem messze egy 1642-es évszám található, amely egy felújítási dátum lehet. A templom nagy renoválásai a múltban: 1774, 1782, 1829, 1854, 1925–27. A 19. századi népies barokk szószék felirata: „A Krisztus evangéliuma Istennek hatalma minden hívőnek idvességére. Róma 1:16.” A templom orgonáját 1902-ben Angster József készítette.

* LITÉR *

1296-ban a veszprémi káptalan birtokaként említik az oklevelek a települést, de a 14. századtól már nemeseket neveznek meg mint birtokosokat. A templomot 1472-ben mint Szent-Kereszt egyházat említik az adatok, de több mint száz évvel később már Szent Jakab titulusú épület. A hódoltság korában a falut a törökök többször feldúlták, így lassan elnéptelenedett. Az 1580-as években már csak néhány lakója volt, akiket viszont reformátusként tartottak számon. Ők először egy fatemplomot építettek maguknak – milyen lehetett, nem tudjuk –, és amikor a török fenyegetettség elmúlt, hozzáfogtak a romos középkori templom helyreállításához. A 17. században az elpusztult falvat újraterlepitik, és 1732-ben a középkori templomot már reformátusként emlegették. 1737-től a katolikusok használták az épületet. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök rekatolizációs útja során a templom visszavételétől való félelmükben a reformátusok eltüntették a katolicizmusra utaló művészeti emlékeket. 1784-től újra a reformátusoké az épület, és elkezdődik a nagy felújítás. Ennek az újjáépítésnek eredményeképpen kapta mai formáját a templom, ekkor készült a festett famennyezet is. A tornyot 1794-ben építették a templomtesthez.

A templom legfőbb értéke az a 13. századi déli kapuzat, amit az 1962-es műemléki helyreállításkor bontottak ki, majd 1968-ban állítottak helyre. A román kori bélétes oszlopos, rézsűs, fent csúcsívesen zárt kapuzat a középkori épület főbejárata volt, amihez három lépcső vezet. A külső oszlopok szabadon álló, oroszlánokon nyugvó,

A templom déli
homlokzata.
A torony 1794-
ben épült
→

Templombelső
az úrasztalával,
karzattal és
szószékkal.
A szószék hang-
vetője 1830-ban
készült

előtetőt hordoznak. A középső oszloppáron balra a templom titulusa Szent Jakab (vagy Szent Pál), vele szemben, jobbra Szent Péter lehet. Mivel attribútumaik hiányoznak, azonosításuk nagyon nehéz. A harmadik, belső sima oszlopok fejezetei leveles, virágos díszítésükkel hasonlóak a többiekhez.

Dercsényi Dezső azért tartja fontosnak a litéri kapuzatot, mert: „Az a körülmény, hogy Magyarországon egy kis falu templomának kapuján bukkan fel ez a megoldás, azt valószínűsíti, hogy a francia emlék hatását jelentős, de elpusztult emlékek ültethették át első ízben hazánkba.” (Dercsényi Dezső: Román kori építészet Magyarországon Bp., 1973. 194.)

A 13. századi
bélletes kapuzat
és annak oszlopai

* MISKOLC-AVAS *

Országos Széchényi Könyvtár

A területet a honfoglalás korában Árpád vezér adományozta Bors vezér apjának, a névadó Miskolcz nemzetségnek. 1332-ben a pápai tized szerint papja 18 garast fizetett, ez azt jelenti, hogy az adófizetés mértéke alapján jelentős templom állhatott e helyen. Az eredetileg félköríves apszissal zárt, a 13. század közepén épült templomot 1365–1411 között bővítették. 1470–89 között szentélykörüljárós csarnoktemplommá építették át, amelynek következtében az új épület hálóboltozatot, a tizenkét szög öt oldalával záródó, a templomtesttel azonos szélességű szentélyt kapott. Külsőjében a mai napig megőrizte ezt a 15. század végén kialakult állapotot, de a belseje alaposan megváltozott. 1544-ben a törökök első miskolci támadásakor felgyújtották a templomot, az épület kiégett, a boltozat beszakadt. Az 1560-as években már protestáns templomként tartják számon. 1557-ben a nyugati főhomlokzattól kissé északnyugatra eltolva megépítették a 15 méter magas, négyzet alaprajzú, támpilléres, fagalériával ellátott, hatszögletű gúlasisakkal lefedett késő rene-

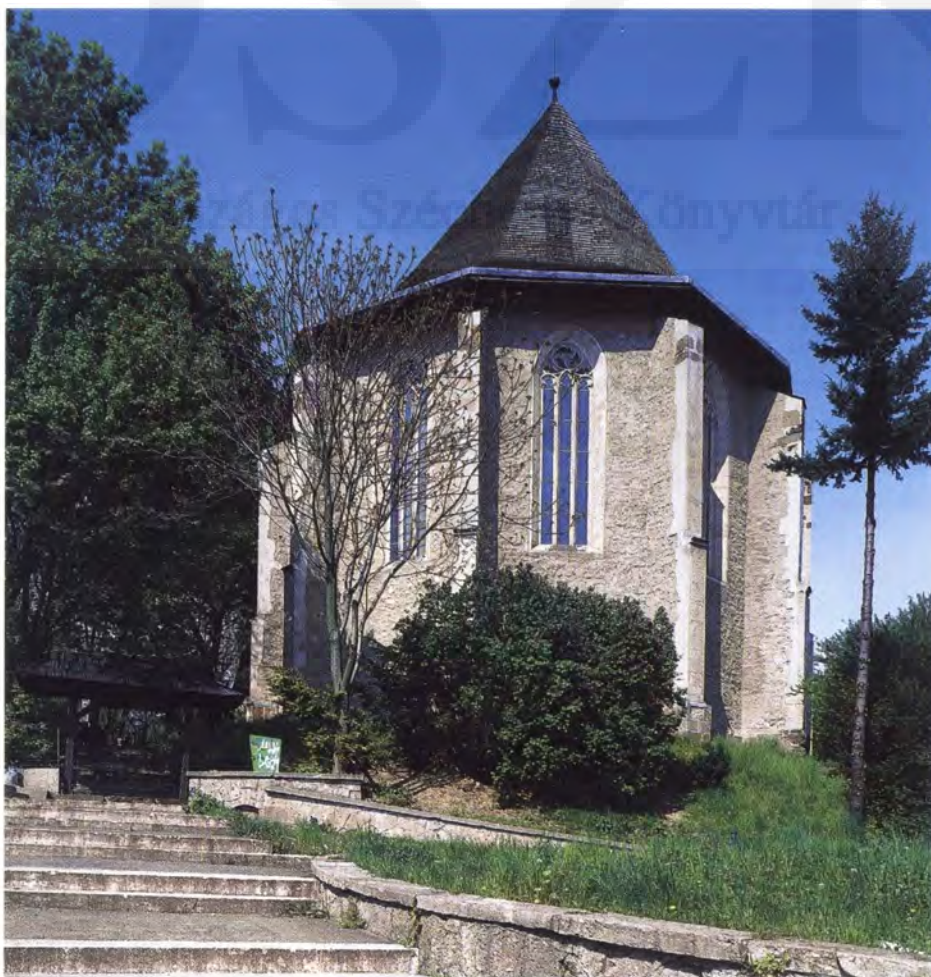
A templom déli
homlokzata
←

szánsz tornyot. 1569-es adat szerint már biztosan a reformátusoké a templom, és ők fáradoztak a helyreállításán. 1653–59 között renoválták újra a templomot, amikor a hajó kecses oszlopait a ma is meglévő pillérekkel cserélték ki. Ezt követően valamikor az északi hajóba karzatot építettek. 1772-ben készült a jelenlegi famennyezet. 1895-ben nyugati karzatot építettek, ahol az orgonát is elhelyezték. A templombelső néhány részlete emlékeztet a különböző építési fázisokra: a 15. századi bordaíndítás csonkjai, az épen megmaradt mérműves ablakok, a falakat áttörő tizenegy nagyobb csúcsíves és két kisebb kerek ablakszerű nyílás, egy szentségtartó, egy kisebb körtetagos ajtókeret. Miskolczi István diósgyőri várnagy feleségének és fiának 1589-es, illetve 1588-as, valamint Négyesi Szepessy János 1746-ból származó sírköve a szentély falában található. A szentély tengelyében áll az ún. királyi stallum a 15. század végéről, amely eredetileg a diósgyőri várkápolnát díszíthette, és innen kerülhetett a templomba. A templom érdekessége az ún. „fekete szék”, amely a középkori egyház fegyelmezésének (megszégyenítésének) eszköze volt. A Mózes-szék, a szószékkorong a 18. századból származik, Szeghalmy Bálint tervei alapján az 1930-as években szószéket a szószékkorona világához harmonizálva építettek. A neogótikus nyugati karzatra 1895-ben Angster József orgonát épített. A harangtorony 1865-ben leégett, amit ezt követően újjáépítettek.

A templom és harangtornya ma Miskolc városának jellegzetes városképi eleme.

Az 1557-ben
épült fagalériás
torony

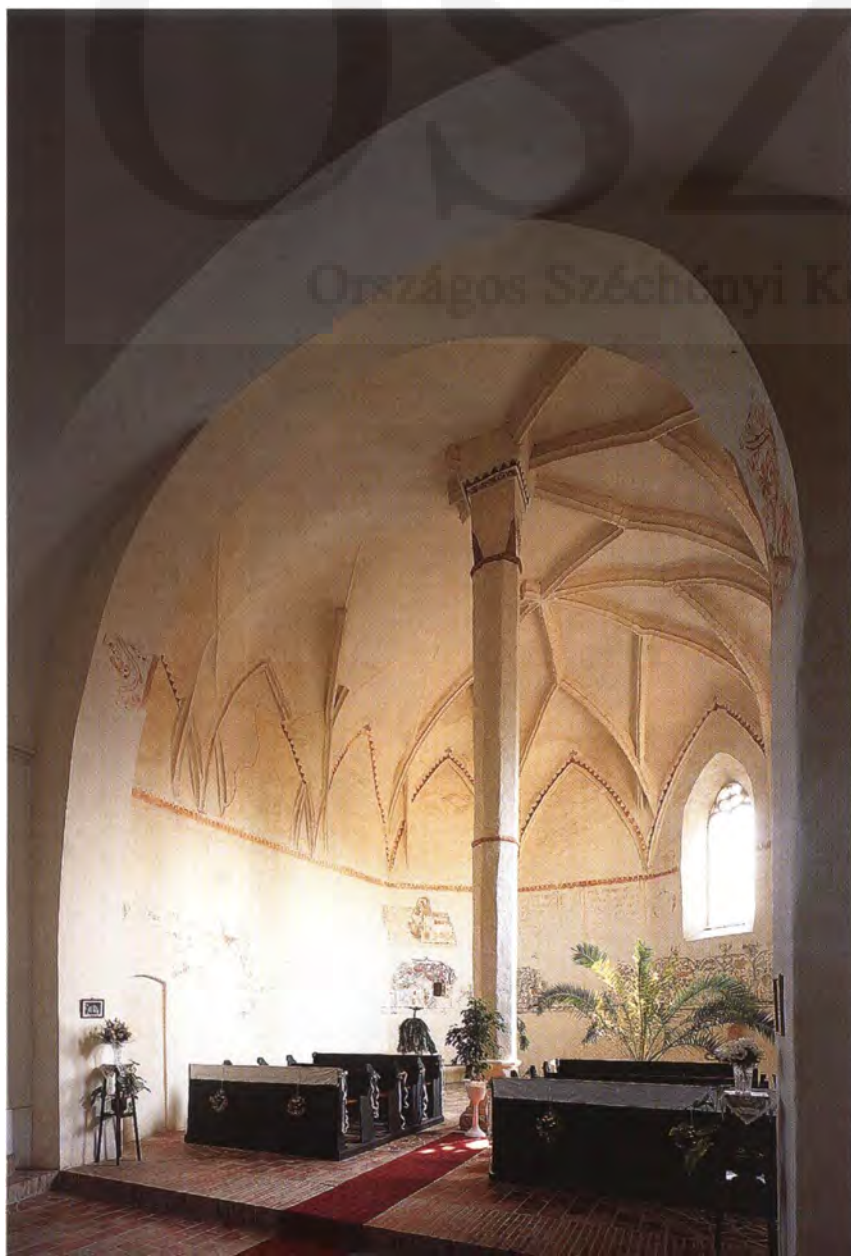

A gótikus
szentély keletről

* NAGYHARSÁNY *

1223 óta ismert a Szársomlyó déli lankáin fekvő, a középkorban jelentősnek mondható település. Valamikor vár állott a sziklás helyen, és őrizte a Baranya megyén áthaladó déli hadi utat. Az egykoron félköríves apszissal záródó Mindenszentek-plébániatemploma a tatárjárás előtt épülhetett. Ennek feltárt maradványai: a déli kapu, a gótikus ablakok közötti résablakok érzékeltetik az eredeti állapotokat. A 15. század végén bővítették a templomot, akkor, amikor országszer-
te a mezővárosok lehettek a falusi templomok átépítése számára is a példák. Ekkor készültek a középen pillérrel alátámasztott, hálóboltozatos szentély, a gótikus csúcsíves diadalív és a mérműves ablakok. A török hódoltság korában a templom először a reformátusok tulajdonába kerül, majd az unitáriusoké lesz. Itt zajlott a nevezetes „nagyharsányi disputa”. Kettő hitvitáról tud az egyháztörténet. Az első 1570 és 1574 között folyt a reformátusok és az unitáriusok között. A nevezetes másodikra 1574 márciusában került sor, amikor református részről Veresmarti Illés püspök vezetésével Alvenci György helybeli és Tolnai Lukács siklósi lelkészt „hazugoknak és hamisaknak” nyilvánítottak. Az unitáriusokat sújtó ítélet ellenére

Templombelső a 15. század végi szentéllyel és különböző korú díszítőfestéssel

a templomot mégis a reformátusoknak kellett (de csak egy részét, a szentélyt) visszavásárolniuk 100 ezüst tallérért. A templom legjelentősebb emlékei közé tartozik a különböző korokból származó díszítő festészet. A 16. század első feléből, a reformáció előtti korból származik egy feliratos kis töredék a szentélyben. A következő kifestés 1582-ben volt, amiről a szentély középpillére fejezetének festett évszáma árulkodik. 1640-ben virágos ornamentikával az egész templomot kifestették. Majd 1687 előtt – amiről ugyancsak egy felirat tanúskodik – újra egy késő reneszánsz világot idéző festéssel látták el, amit majdnem száz év múlva megújítottak, illetve átfestettek. A gótikus templomtesthez 1847-ben egy gótizáló déli bejáratot és 1900-ban tornyot építettek.

A templom nyugati bejáratától délre Baranya és Szlavónia reformátorának, Sztárai Mihály egykori ferences szerzetesnek a mellszobra (Nyíró Gyula alkotása) található.

A templom délekeleti homlokzata a gótikus szentéllyel. A bejárat 1847-ben, a torony 1900-ban épült neogótizáló elemekkel

✧ NAGYSZEKERES ✧

1215-ben írásos emlékek említik középkori templomát, de lakott hely már 1181 óta. Pál nevezetű papról tudunk 1332–42-ben. Az erdélyi püspök 1351-ben engedélyt adott a Szekeresi családnak az ottani Boldogságos Szűz tiszteletére épült templomban mise és pap tartására, sokak szerint erre az időpontra tehető a mai templom kora. Feltételezésem szerint a mai templom építése a 14. század végére befejeződött, hiszen 1402-től a Rozsályi Kun család tagjai a templomban temetkeztek. A szatmári Erdőhátot, így a települést is 1717-ben a tatárok feldúlták, felégették, a templomba menekülőket megölték. „Romlást, Veszedelmet, Égetést, Rablást ez helyben és az Isten házában szörnyű égetést tűzzel a pogány tatárság elkövetett, kik által Isten az eő haragját elhozta az eő Népére az 1717-ik Esztendőben Augusztus utolsó hetiben. Melyet is jövőendő maradékainknak emlékeztetere feljegyzett az akkori időben Szent Isten népé-

A déli homlokzat gótikus ablaka és támpillére

A templom délnyugati nézete a 18. században épült fiatornyos harangtoronnyal →

A templom délkeleti távlati képe

A szószék
koronája

A rekonstruált
gótikus szentély
diadalívvel
és az 1773-ból
származó
szószékkal
←

A 18. század
végéről származó
Mózes-szék
(papi ülőhely)

vel szolgáló nemes Nagy-Szekeresi és nemes Zsarolyá-i eklázsiának prédikátora Gödöley István, ki is kívánja: legyen békesség e háznak és az Isten nevének mindörökké, ámen." Ez a felirat az újjáépített templom északi falán olvasható, míg egy másik az egyik padon már a helyreállításról tudósít: „Isten házának felső és belső részei az 1771 dik esztendőben építtettek és ékesíttetnek meg az egész Sz. Reformata Ecclesia költsége és szorgalmatosságával. Curatorok T.

A szentély északi
falában található
reneszánsz
szentségtartó fülke

N. Viziző Isaak Gaspar Mandi János és Hadnagy ... János Uraimék s mostan..." A volt szentélyben megmaradt hálós boltozat maradványa tudósít az eredeti állapotokról, amit 1771-ben festett famennyezettel cseréltek le, de azóta elbontottak, illetve átcseréltek. A szószék 1773-ban, a karzat 1783-ban készült. Minderről a bejárat felett húzódó karzat egyik középső kazettája tudósít: „Ezen kjar építtetett Isten Dicsőségére, a N. Szekeresi Reformata Sz. Ekklesia költségével Kurator N. Kelemen Péter és T. Nagy János uram prédikátorságában 1783.” A templom déli oldalán, a hajóban és a szentélyben eredetiek a gótikus ablakok, megmaradt a déli bejárat eredeti pálcatagos gótikus kő ajtókerete is. A szentély keleti végének szakaszát egy tölcseres kerek ablak, míg a mellette lévő boltszakasz közepét egy félköríves záródású, kagylószerűen díszített reneszánsz szentségtartó ékíti.

A templommal kis tető köti össze a 16 méter magas, négy fiatornyos, szoknyás harangtornyot. Feltételezhetően a 18. század végén készült; száz kilogrammos harangját 1802-ben öntötték.

NYÍRBÁTOR

A templomot Báthory István országbíró, erdélyi vajda, a kenyérmezei csata (1479. okt.) győztese 1488 körül (bár van egy nem hiteles adat az 1484-es alapításról) emeltette temetkezési helyül Szent György, a középkor nagy lovagszentje tiszteletére. Erről tudósít a déli, reneszánsz stílusú kettős kapuzat ívmezőjében elhelyezett sárkányfogas, farkába harapó sárkány motívumos Báthory címer felirata is. A gyümölcsleveles, akantuszleveles elemekből kinövő hullámzó mondatszalag szerint: „Nagyságos Báthori István vajda (címere). 1488” Báthory István talán a győzelem emlékére, hálából emeltette templomát, de ő 1493-ban már elhunyt, így nem érhetette meg a templom építésének teljes befejezését, ami 1511-re tehető. Báthory András megrendelésére ekkor készült a magyar reneszánsz iparművészet egyik legszebb darabja, egy pompás, a Mátyás-kori intarziáművészet hagyományát követő ún. Nyírbátori stallum (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest). A mester vélhetőleg F. Marone, firenzei olasz mester volt, aki névjegyét az egyik hátspad illuzionisztikus hatású tábláján található könyvön hagyta ránk 1511-ből.

A templom nyugati homlokzatának részlete

A stallum eredetileg a minorita templomba készült, később a Szt. György-templomban helyezték el. Amikor a 16. század közepén a Szt. György-templomot a reformátusok birtokukba vették, az időközben reformátussá váló késői rokon, Báthory István (országbíró és zsoltárfordító) 1603-ban áthozatta a stallumokat és a nagy előd, a vajda síremlékét. A 17. században a Báthoryak ide temetkeztek, majd később a Bethlen család néhány tagja is, mint Bethlen István és fia, Péter. 1640-ben egy eperjesi mesterrel, Wierd Györggyel egy majdnem hatmázsás harangot öntetnek, felirata szerint: „In honorem Dei fudit me Georgius Wierd in Ciwitate Epperyes Anno Domini MDCXL.” A harang másik oldalán a négy evangélista szimbóluma és a következő szöveg: „Bethlehem István és Bethlehem Peter akaratyából vette az város ez harangot Fő Bíró KMMGSZISZMISZT.” Ugyancsak Báthory András nevéhez fűződik a firenzei quattrocento szellemét idéző, finom rajzoságú, nemes arányokkal rendelkező reneszánsz papi fülke vagy az ívmezőben kerúbbal záruló és alul a Báthory címerrel kiegészülő szentségtartó fülke.

Templombelső
a késő gótikus
hálóboltozattal
→

A nyírbátori templom szépségét a 11×42 méteres teremtemplom fölé boruló elegáns, finom beosztású, pálcatagos hálóboltozat adja. A szinte lebegni látszó mennyezet illúzióját fokozza az öt háromosztatú széles és magas ablakok által ontott fény látványa. A templom legközelebbi rokonai a Szeged-Alsóvárosi és a kolozsvári Farkas utcai, valamint az azóta elpusztult debreceni Szt. András-templom. Ezt az építésmódot a ferences koldulórend tagjai közvetítették hazánkban, hiszen nem a díszítőművészet játszott a főszerepet, hanem az építészet, illetve a téralakítás (Salzburg, Ferences-templom, 1408 körül). Már a Mátyás-kori művészetben megfigyelhető az a fajta kettősség, amely Nyírbátorban is továbböröklődik: a templom a magyar késő gótika legszebb teremtemploma, de díszítőszobrászata már a reneszánsz kort képviseli. A templomtesttel szerves egységet képviselő harangtornyot 1640-ben már a Bethlen fejedelmi család építtette (magassága 35 m, alapja 10,5×10,5), és az Erdélyben, illetve annak hatása alatt lévő Alföld keleti részének jellegzetes, ún. szoknyás típusát követi. Tudomásunk szerint Magyarország legnagyobb fa harangtoronyja a nyírbátori.

A templom déli
homlokzata az
1640-ben épült
harangtoronnyal

A templom
déli kapuzatának
részlete

sői, Esztergom nevével jelzett építkezések hatását mutató mű. A háromhajós, kereszthajós, bazilikás szerkezetű templom szokatlan szentélyfejjel zárul. A három különálló szentély a nyolcszög három oldalában végződik. A templom alaprajza az Árpád-kori hazai és az európai templomépítészet sajátos keveredése. Ezt a jellegzetességet más elem is befolyásolja, mégpedig a premontrai rend igénye, amit leginkább a hasonló kishévíri premontrai épület hasonló alaprajza bizonyít. Magyarországon először Bényen tűnik fel a szentélyek sokszögű lezárása. Ez az új szentélyformálás jelenik meg Ócsán.

A művészettörténet vitatja egy külön premontrai templomépítő stílus létezését. Érdekes azonban megjegyezni, hogy 1126-ban a magdeburgi Liebfrauenkirchénél Norbert apát vezetésével az újonnan alapított rend a szentélyfejet az ócsai templomhoz hasonló, mellékkórusos formában alakította át.

A pillérekkel elválasztott háromhajós, hosszirányú épület további jellegzetességei a mellékhajókon túl kilépő kereszthajók, amelyek a mellékhajók keleti végéhez csatlakozva egy ismeretlen igényű (talán sekrestye) négyzetes teret hoztak létre.

Az épületet a vértesszentkereszt bencés apátsághoz hasonló bimbós levelű oszlopfők és indás gyámkövek jellemzik. Az egyik szép, román indaornamentum az arles-i típusú örvénylő akantuszleveles oszlopfőn található. Az apszisok belső felületét

A 13. század első felében kváderkövekből épült egykori premontrai apátsági templomot a török hódoltság alatt mecsetként használták. A törökök kiűzése után a gazdátlanul álló romos épületet a reformátusok vették birtokukba. Az épület már 1234-től szerepelt a rend katalógusában. A romanika ké-

Az egykori
premontrai
prépostsági
templom
délkeleti nézete

→

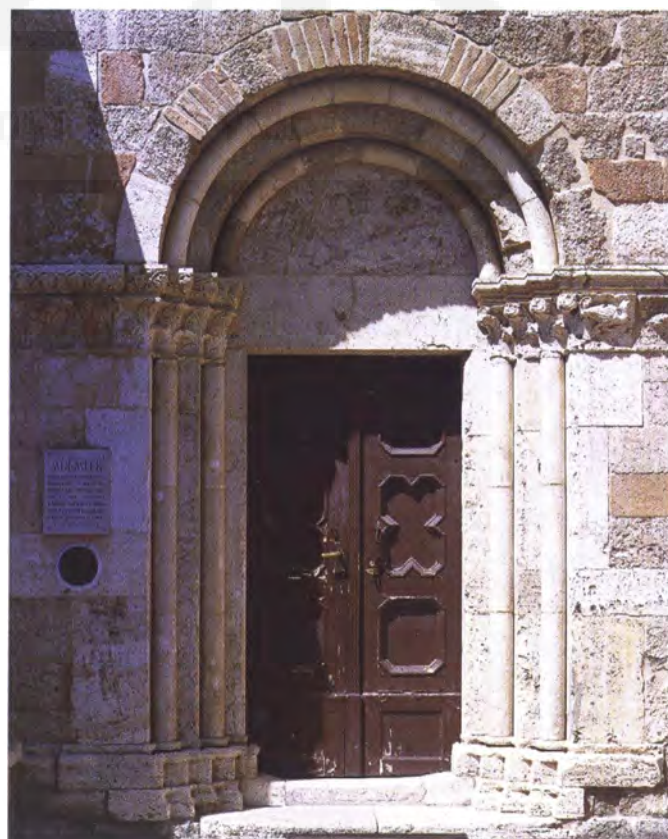
A déli homlokzat
részlete

↓→

A templom
nyugati
homlokzata

↓→→

A déli bejárat

A templom
főhajója, kelet felé
a szentélyel
←

Apostol-
ábrázolások
a fő szentélyben

A szentély
részlete

konzolos, csúcsíves fríz, fűrészfogú és félkörívvel egybekapcsolt féloszlopok tagolják. A szentélyben látható a gótikus szentségház és néhány falképmaradvány. A templomot 1897–1900 között restaurálták. 1922–24 közötti felújításnál kiépítették a tornyokat. Az épület nyugati homlokzata a német Westwerkek (nyugati homlokzati építmény) hatását mutatja.

A templom helyreállítása 1995-ben Europa Nostra-díjat kapott.

* RAGÁLY *

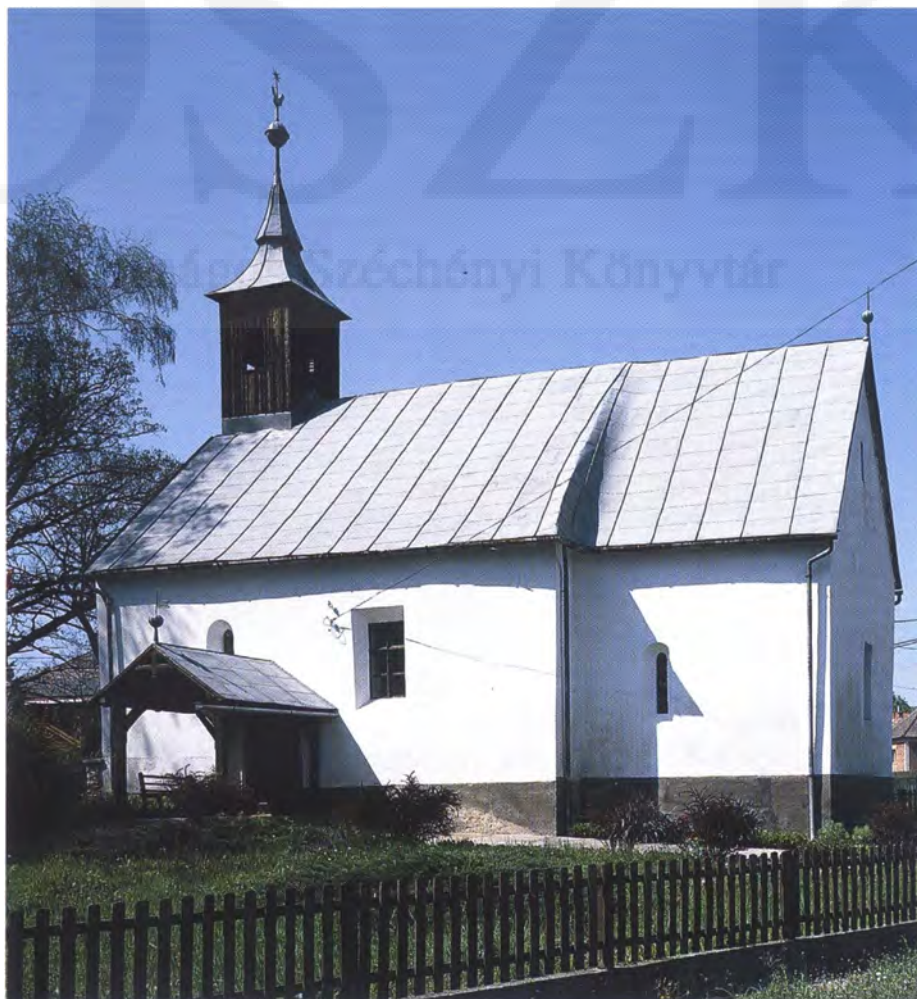

A karzat részlete

A település nevét 1283-ban említik először, de ekkor már állhatott a 13. század elején emelt román stílusú templom. Az egyenes záródású szentéllyel rendelkező, kisméretű hajót rejtő épületet 1564-ben a török részben lerombolta. Az újjáépítést már a református vallású hívek vállalták, de nem tudni, pontosan mikor. Azt viszont igen, hogy 1626-ban tűzvész pusztította a felújított templomot. Ezt követően újra és újra renoválták az épületet. 1790

körüli időből származik a belső berendezés, azaz a szószék a pelikános szószékkoronával, a padok és a karzatok, amelyek a népies barokk formavilágát közvetítik. A templom építészeti felújítása valamivel későbbi és az 1876–1882 közötti időszakra tehető, de ez egyben a külső lényeges megváltozását is jelentette. A templom egyenes záródású keleti végére a homlokzat síkjába kis fatornyocskát építettek, amit 1908–10 között a jelenlegi helyére, a nyugati homlokzatra telepítettek át. Magassága 15 méter.

A templom térszervezése és tömege jól őrzi az épület középkori

A 13. századi templom délkeleti nézete

jellegét. Sajnos az eredeti nyílások méretét és nagyságát megváltoztatták, egyedül a szentély déli résablaka őrizte meg az eredeti középkori jelleget. A szentélyt román kori dongaboltozattal fedték, és a falakon 15. századi gótikus falképmaradványok láthatók. A fragmentumok között jól kivehető egy piros ruhás nőalak (talán Mária Magdolna?) és egy szakállas férfi szent. A meszelés alatt valószínűleg további freskók várnak szakszerű feltárássra.

Sajnálatos módon a 18. századi kazettás famennyezetet 1910-ben a mai festett változatra cserélték ki. A többi belső berendezés megőrizte a barokk kori hangulatot, szín- és formavilágot. Életfa ábrázolás díszíti a karzat mellvédjét, a szószékre a falut birtokló Balassa és Ragályi családok nemesi címereiket festették. 1914-ben készült az orgona Angster Józseftől. Egyház- és művelődéstörténetileg érdekes, hogy a negyven prédikátor egyike, Huszti Mihály itt volt lelkész 1665-ben. 1674-ben Sajókesziből vitték gályarabságra, de 1675-ben útközben meghalt Theatéban. Az eklézsia tulajdona volt az az úrihimzéses úrasztali terítő 1548-ból, amit a szakirodalom a legkorábbiak közé sorol. Jelenleg a sárospataki Tudományos Gyűjtemények Múzeumában tekinthető meg.

A 18. század végén készült nyugati karzat a szentély felől nézve

✧ RAKACSZEND ✧

A Rakaca patak fölé emelkedő dombon, a 12. század elején épült az első templom. A közel négyzetes alaprajzú templomhajó a Nyitra völgyére jellemző patkóíves szentéllyel rendelkezik. A tatárjárás elpusztította ezt az első templomot, és 1241 után épült az előző mellé a második, de úgy, hogy a régi épület déli falát az új templom északi falaként felhasználták. A cél egy nagyobb templom építése volt, szentélye egyenes záródású lett és dongaboltozattal fedték le. Az eredetileg Szűz Mária tiszteletére szentelt templomot a 16. század közepe tájától használták a reformátusok; ezt bizonyítja az 1595. évi templomösszeírás is. 1611-ben Rakacszend már önálló egyházközség. 1746-os és 1769-es adatok alapján még állt a kettős templom, amelyből a régebbit és kisebbet a katolikusok, míg a fiatalabbat és nagyobbat a reformátusok használták. Az épület mai formáját az 1820–21 közötti nagy átalakítások során nyerte.

A templom
délnyugati
távlati képe
←

A 12. századi részt lebontották és a 13. századi tágasabb templomot kibővítették. Nyugat felé kosáríves, szentélyszerű bővülettel toldották meg, így egy sajátos, kétszentélyes világot idéző alaprajz, tér- és tömegszervezés jött létre. A toldással próbálták gondosan követni az eredeti épületet, amely fölé ekkor építettek négyméteres huszártornyocskát.

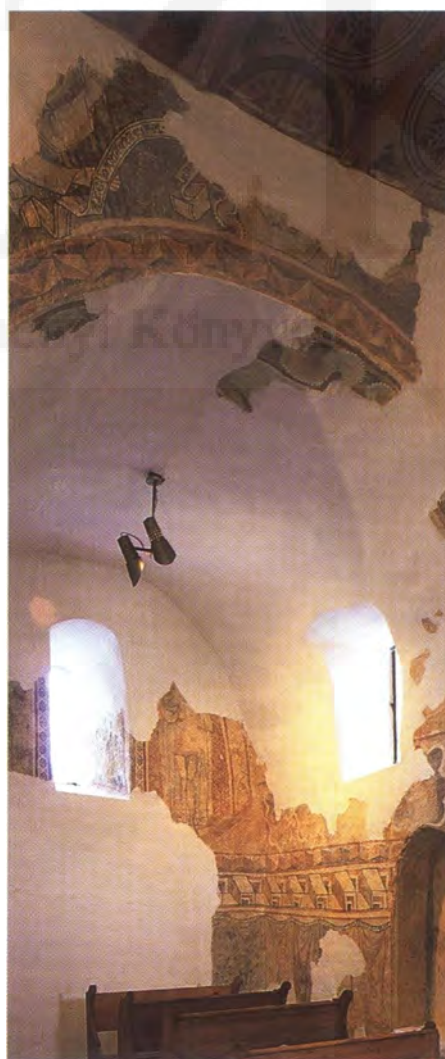
1970-ben alapos helyreállítás során feltárták és konzerválták az első templom alapfalait. Ekkor került elő a meszelés alól a középkori freskótöredék. A 14. századból származó freskók közül talán legszébb a diadalív déli falán található kezét áldóan felemelő püspök szent és a mellette, de már a szentélyben lévő apostol (?) ábrázolás. A templom famennyezete felirata szerint 1657-ből származik, és a szentsimoni után az ország egyik legrégebbi festett famennyezete. A stilizált tulipánokat, szirmokat, virágokat sablonok segítségével és körzővel készítették.

Templombelső
az Árpád-kori
szentéllyel és az
1657-ben készült
famennyezettel

A déli bejárat

A szentély
és a diadalív
14. századi
falképei, jobbra
egy szent püspök
alakja

✧ RUDABÁNYA ✧

A harangtorony
kupolája

A viszonylag nagyméretű gótikus templom azt sejteti, hogy az építkezés megrendelője vagy maga a település virágzó kultúrával és tehető anyagiakkal rendelkezhetett. A „rudo” szó szláv eredetű, és ércet, vasat jelent. A település neve először 1299-ben tűnik fel, 1351 körül Nagy Lajos városi rangra emeli. A Borsod megyei Rudabánya az egész középkorban mint régi bányásztelepülés fontos szerepet játszott. A 14. század végén kora gótikus stílusban egy templomot építettek, amit a feltételezhetően nagyszámúvá duzzadt település igényeinek megfelelően egy háromhajós városi templommá alakítottak át. 1555-ben a törökök az épületet feldúlták, majd 1576-ban felégették. Az első híradás, mint református lelkész szolgálati helyéről 1594-ből származik és a következő évi összeírás már mint református templomot említi. 1664–66-ban a templomot helyreállítják, de úgy, hogy az épület épebb nyugati felét keleten lefalazták. A szentélyt lebontották, és az ott lévő gótikus ablakokat másodlagosan beépítették a nyugati részbe. A gótikus boltozatot sem tudták eredeti állapotba helyreállítani, így egy sík, táblás famennyezettel látták el. Felirata szerint 1664-ben készült a síkmennyezet, kifestését pedig a Zubogyban is dolgozó Contra András és fia, Mátyás végezte el 1758-ban. A 120 színes kazettából álló együttes hazánk egyik legnagyobb festett kazettás temploma. Virágos, gazdag növényi ornamentika jellemzi, de szót kap a református egyházművészet-től távol eső figuralitás is: Ádám és Éva, az osztrák címer elemei. A régi templom emlékét őrzi néhány freskótöredék is: Madonna

A templom
jelenlegi
homlokzata
a 15. századi
gótikus ablakkal
←

A déli homlokzat
a középkori
vasajtóval

Déli homlokzat
a 19. században
falazott
harangtoronnyal

a gyermekkel, női és férfi szentek arcképei és azok töredékei. Az északi fal jobb oldali ábrázolásán Szent Ilona a kereszttel. A freskók az olasz trecento hatását mutatják. Készítésük idejét 1420–30 közé teszi a művészettörténet. 1437-ből származik Perényi Istvának, Zsigmond király főétek-mesterének sírköve, amely a szószék mellett látható. 1576-ból való a német származású Erhard Saurer bányafelügyelő síremléke. 1669-ből származik rimaszombati Vitéz Katalin feliratos sírtáblája. A kazetták festésének idejéből származhat a tizenöt festett padelő, a szószék koronája, valamint a Mózes-szék.

Rudabánya mint Felső-Magyarország ércbányászatának egykori fontos központja, megőrizte a középkori magyar iparművészet egyik remekét, a vaslemezekből, pántokból kovácsolt vasajtót, amely korábban a templom főbejáratán volt. Ma a vasajtó másolata a déli oldalon látható. (Eredetije a középkori vasművesség szép példajaként

Templombelső
1437-es és 1575-ös
sírkövekkel, az
1758-ból származó
falazott szószékkal,
az 1758-ban
készült
famennyezzettel és
festett padokkal
←

a miskolci múzeumban talál-
ható.) A templom déli oldalá-
tól néhány méterre 1789-ben
egy fa haranglábat készítettek,
amit 1894-ben egy 18 méter
magas zsindelyes kő harang-
toronnyal vontak be. A 19. szá-
zadi épület kellően archaizál a
középkori épülettel.

Az 1758-ban készült kazet-
tás famennyezet a református
egyházművészet szempontjá-
ból fontos és értékes szimbólu-
mokat jelenít meg, így megta-
lálhatók az ősszülők: Ádám és
Éva, a vérét kiontó pelikán, a
búza és szőlő motívuma.

A szószékkorona
pelikánnal

15. századi
falképek:
Szent Zsófia
gyermekeivel
és Szent Ilona

SAJÓSZENTPÉTER

1293-ban vásártartó helyként említik az oklevelek. A Szent Péter titulusú templom papja 1332-ben 28 garas pápai tizedet fizetett, ami arra enged következtetni, hogy ekkor már jelentős település lehetett. Ezt bizonyítja az is, hogy a környék egyik legnagyobb gótikus temploma. 1446-ban a huszita betörést és pusztítást már mezővárosi ranggal rendelkező településként éli meg a lakosság. 1466-ban Mátyás király engedélyezi a település újranépesítését. Erre az időszakra tehető a mai templom építése a város közepén. 1516-ban oltárt szenteltek a gótikus épületben. 1555-ben már a reformátusok használják a templomot, de ekkor volt az első török betörés is. 1566-ban tatárok rabolták ki a várost. Ma már nem tudjuk, hogy az eredeti, 15. századi gótikus hálóboltozat ekkor, vagy az 1752. évi tűzvészkor szakadt be. 1753-ban építették újjá a templomot, és ekkor készült el a ka-

A templom
szentélye keletről
←

A nyugati bejárat
részlete

Az 1753-ban
újjáépített
templom délkeleti
távlati képe

Templombelső
a 18. század
közepén készült
famennyezettel
és karzatokkal

Gótikus ablak
a karzaton

zettás famennyezet. A táblák festése nem a szokásos növényi ornamentikát hozza, hanem a Dél-Gömörben, Észak-Borsodban ekkoriban szokásos medalionos díszítőfestést alkalmazták. A hagma alakú kupolával zárt, árkádos, fa toronysisak is ebben az időben készült. A torony nyugatról zárja a tágas, hosszú templomhajót, és erőteljes sarok támpillérek illeszkednek éleihez. A keletelt templom szentélye a nyolcszög három oldalával zárul, és hozzá sekrestye csatlakozik, amelynek keleti falát szép, reneszánsz ablak díszíti. A támpilléres szentélyt és a hajót nagyméretű, mérműves gótikus ablakok törik át. A szentélyben lévő karzaton helyezték el az orgonát. A hajó északi, hosszanti és rövidebb, nyugati falához ugyancsak karzatos építettek. A templombelső érdekessége a 18. század közepéről származó szószék, amelynek szószékkosara az alatta lévő Mózes-széket koronázza. A szószéket hangvetővel is ellátták, koronája népies barokk. A templom berendezései, a padok ugyancsak ebből az időből származnak. Szalay Gyula építette orgonáját 1893-ban. A 20. század elején a hajó északi és déli bejárata elé nyeregvetős szelfókat építettek.

SONKÁD

Középkori ablak
a déli homlokzaton

Az Árpád-kori királyok okleveleiben a Sank, Sanka személynév kiegészítésével találkozhatunk. 1257-ben a települést Sancúdnak írták. A cégényi monostor 1181-ben kelt oklevelében szerepelt először a Sonkád név. A ma álló templom építése a 15–16. század fordulójára tehető. Korábbi templom nyomait a régészeti feltárások nem hoztak felszínre. A templom építésében a Csaholyi család biztosan döntő szerepet játszott. De ki is volt ez a család? A 13. század közepén már a Káta nemzetségből származó Csaholyiak voltak a település birtokosai. A család a középkorban hatalmas uradalmat épített ki Szatmár megye ezen vidékén. Királyi adományként 1426-ban a falut Csaholyi János uradalma-ként tartják számon. A család tagjai jelentős szerepet játszottak az ország és a megye társadalmi, politikai életében. Jászói prépost volt 1500–1502 között Csaholyi Gáspár, az 1505-ös országgyűlés követé Csaholyi Bertalan. Az 1526-os mohácsi csatában csanádi püspökként esett el Csaholyi Ferenc. A család tekintélye a templomépítés idején tető-

pontjára ért. Rokoni kapcsolatba kerültek a kor legjelentősebb arisztokrata családjával: a Losoncziak, a Bánffyak, a Dobók, a Pálócziak, a Perényiek, a Ráskayak családtagnak számítottak. A reformáció-elterjedésében is a Csaholyi család játszott fontos szerepet. 1568 körül Csaholyi Ferencet a református eklézsia nagy jótevőjeként említik a források. 1595-ben pedig már a vidék egyik jelentős gyülekezetévé növi ki magát.

A 16. század végén viharos időszak köszöntött be a falu életébe. Sonkádot is elértek a török hordák, az erdélyi hadak, a királyi Magyarország seregei. A szatmári németek 1662-ben próbáltak sarcot kicsikarni a falu lakóitól, és 250 forintnyi kárt is okoztak. Az 1717-es tatár betöréskor a kő templomba menekültek, de a tetőt felgyújtották. Valószínűleg ekkor szakadt le a szentély gótikus boltozata. A helyreállítás az 1750-es években kezdődött, 1759-ben már kész a déli fa előcsarnok. 1766-ban festett, kazettás famennyezetet és karzatot építettek, ami feltételezi azt, hogy ekkorra az új tető is elkészült. 1793-ban két harangot öntettek, ami feltételezi egy harangláb létezését. 1795-ben a belső architektúrát,

A 15. századi
templom
szentélye,
tornyát
a 19. században
építették
→

A gótikus ablak
díszítő festése a
18. században
készült

Templombelső a szentély irányában a 18. századi berendezésekkel
←

a mennyezetet, a karzatot átalakították. 1803-ban elhatározták egy torony építését, amely a szűkös anyagiak miatt lassan folyt, de 1824-re befejeződött.

A keletelt templom sokszögzáródású szentélyét eredetileg boltozat fedte. A vidék templomaihoz hasonlóan ablakok csak a déli oldalon találhatók, amelyek erős átépítést mutatnak. Díszesen faragott szentségtartó fülke található a szentély északkeleti falában. Gazdagon faragott a szentély északi falán található sekrestyeajtó kőkerete, amit a legutóbbi, kilencvenes évekbeli felújításkor kifalaztak, és mögötte felépítették az elbontott sekrestyét, amiben jelenleg egy templomtörténeti kiállítás található. Ugyancsak szépen faragott a templom nyugati és déli bejárata. Az L alakú, azaz a hajó északi és déli oldalához illeszkedő karzat és mennyezetkaszetták gazdag növényi ornamentikát ábrázolnak. Vonalas ábrázolásaikban szimbolikus elemek is megjelennek.

A külső nemes arányait a 26 méter magas, háromszintes, órapárkányos, barokkizáló sisakot hordó torony egészíti ki. A templom szentélyének sarkait, a diadalív déli oldalát, a nyugati homlokzat sarkait támpillérek támasztják alá. Az épület teljes felújítása 1998-ban fejeződött be, amiért 1999-ben Europa Nostra-díjat kapott.

A gazdagon
díszített
szószékkorona

Az 1766-ban
készült festett
karzat részlete

* SZABOLCS *

A szentély
és a harangtorony
részlete

A település nevét a Szent István idejében élt első ispánról kapta, akinek földvéra állt itt. Szabolcs hosszú ideig a szabolcsi várispánság központja is volt a 12. század közepéig. A 10. században épült az a nagyméretű faszerkezettel megerősített hatalmas földvár, ahol Szt. László királyunk 1092-ben a nagy jelentőségű zsinatot tartotta. 1332–37. évi pápai tizedjegyzék alapján Péter volt a templom papja, 1431-ben már Szt. Mihály arkangyal titulusú kápolnáról beszélnek. Az egyhajós

A templom déli
homlokzata.
Szent László
mellszobrát Varga
Imre 1993-ban
készítette
→

templomot 1357 körül többhajósra osztották, majd a reformáció korában teremtemplommá alakítják át, amely jobban megfelelt a prédikáló templom igényeinek.

A 15. század végén gótikus nyílászorokkal látják el a templom néhány ablakát. Valamikor a gótika kezdetén a szentélybe alakos festés került. Az 1975–78-as kutatások, majd a teljes helyreállítás mutatja, hogy a reformációt követően, valamikor az 1500-as évek végén nagyarányú átépítések folytak. A széles hajó, a pillértalapzatok azt sejtetik, hogy eredetileg a hajót két pillérsor oszthatta meg. A jelenlegi főpárkány magasságában elhelyezkedő ablakok pedig egy a román korra jellemző magas, bazilikás elrendezésű szerkezetet sejtetnek. Az eredeti részletek feltárása azt is bizonyítja, amit a kora román kori magyar építészetben megfigyelhetünk, hogy eredetileg délen volt a bejáratú ajtó. A 9×14 méteres hajóhoz egy három méteres sugarú félköríves szentély zárul. Valamikor az 1600-as évek elején erdélyi mintára fa haranglábat építettek a templom mellé. A község földbirtokos családja, a Mudrányiak 1857-ben értékes úrasztali poharat, kelyhet, majd 1906-ban értékes klenódiumokat ajándékoztak az egyházközségnek.

A templom észak-keleti távlati képe a 12. századi abszidiállal és 13. századi körtemplommal (volt szentély) ←

Templombelső a 12. századi szentély irányában

* SZALONNA *

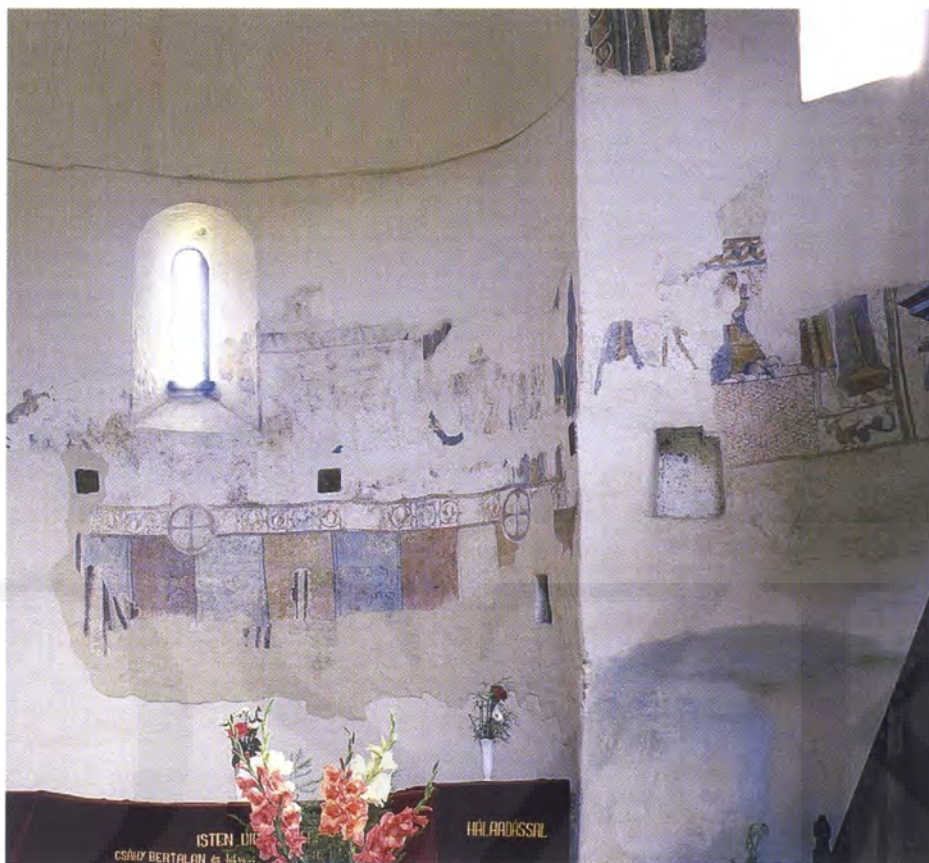
Az öt méter sugarú, Szent Margit tiszteletére szentelt „kerektemplom” – félköríves kis abszidiállal rendelkezik; később szentély – a 12. század második feléből származik. A 12–13. század fordulóján lebontották a nyugati részét, és egy szabálytalan négyszög alaprajzú és jóval igénytelenebb templomhajót építettek hozzá. 1383 körül Tekus Loránd fia, István, mint a település földbirtokosa átépíttette a templomot gótikussá, legalábbis erre vallanak a megmaradt csonk bordaíndító gyámok. Az egykori román kori körtemplom timpanonos kapuja lehetett a mai részben kiegészített nyugati kapuzat. 1426-ban Szepesi András a diadalívet díszítő próféták arcképét festi meg. A szentély az egykori kerektemplom déli részén Antióchiai Szent Margit legendájának részletei láthatók, aki 270 körül halt mártírhalált. A sorozat a 13. században készült. De van egy harmadik kifestés is, mégpedig az 1650 körül készült lapos famennyezetet 1777-ben újjal cserélték ki és festették ki a kazettákat, a karzatot, amelyek 1922-ig meg is voltak. De visszatérve az építészettörténethez: az épületet 1562-ben a törökök felgyújtották, 1589 körül már református templomként tartják számon. 1765-ben készült a barokk stílusú, 15 méter magas-

A szentély részlete
az 1765-ben
készült fa
haranglábbal

A diadalív próféta
ábrázolásai, balról :
Énók, Ábrahám, Dávid,
Isten báránya
(Agnus Dei).
A szószékkorona
pelikánnal 1801-ből
való

A szentély részlete

ságú fa harangláb, 1801-ben pedig a szószék, ugyancsak barokk stílusban. 1972–75-ben az OMF teljes felújítást és restaurálást végzett a templomon, s ekkor kerültek elő a bordaindító tartókövek, az 1808-ban lebontott sekrestye alapfalai. Sikerült a Margit-legenda részleteit megmenteni: a pogány helytartót (Olybrius), Margit és a szolgák töredékes alakjait, a legenda további részleteit.

Szepesi diadalív képeit is sikerült szépen restaurálni: fent az Agnus Dei (Isten báránya), tőle jobbra és balra három-három próféta, király, pátriárka alakja látható. A szószéktől kezdve – jobbról-balra – a következő gótikus betűkkel és szalagfonatokkal ellátott ábrázolások sorakoznak: Illés, Dániel, Jeremiás, legfelül Isten báránya, Dávid, Ábrahám és Énók (festette: Szepesi András 1426-ban).

A templomtest (hajó) a felújítás során gerendavázis, nyitott fedélszékszerű tetőszerkezetet kapott, amit kívülről zsindellyel fedtek be.

* SZAMOSTATÁRFALVA *

A 19. századi harangláb a nyugati homlokzat részletével

A település névadóját, a Gut-Keled nemzetségből származó Tatárt, aki a későbbi Tatárfalvi nemesi család őse is, már 1181-ben egy oklevél említi. A templom a 12. század végén épülhetett, míg mások szerint 13. századi. A 13. század vége felé a félköríves szentélyeket sokszögzáródásúak váltják fel, és az elsőket még támpillérek nélkül építik. Ennek az építészeti változásnak első darabja a szamostatárfalvai templomocska. Henszlmann Imre az 1863-as műemléki leírásban a következőket mondja az épületről: „Csekély kiterjedésű épület, de nevezetes azért, mert Magyarországon az egyetlen ismert példány, melyben kétszínű téglá felváltott rakásával a külső falban színes rakás idéztetett elő. A téglá ti. vagy vörös, vagy fekete színű, és egy sorban mindig egy-egy vörös téglá mellett fekete téglá van rakva. A polychrom (többszínű) hatás főképpen az ablakívekben tűnik fel. A párkányzatok szintén külön e célra idomított téglákból készültek... Nevezetes, hogy az épületen az ablak – ellenkezőleg a vidék szokásával – a hajó északi oldalán van.” A szomszédos településekhez hasonlóan az épület a 16. század közepe körül kerülhetett a reformátusok használatába. A különböző történelmi, hadi események következtében a templom

A templom délkeleti nézete a haranglábbal
→

romossá vált, és 1758-ban már csak a falai álltak. Ekkor „belső szerkezetet készíttetett Szegedi Ferencz úr és hitestársa, Csomaközi Krisztina asszony”, azaz a templomot befedték. 1783-ban újabb belső és külső felújításra került sor. 1870-ben ismét helyreállítás következett. A kis méretű, gótikus épület több román kori formát is megőrzött. A középkori gyakorlatnak megfelelően keletelt a szentély, amely alacsonyabb és keskenyebb a hajónál. 1758-ban fiókos dongaboltozattal fedték le. Ugyancsak ebben az évben az 5×6 méteres kis méretű hajót feliratos deszkamennyezettel zárták le, az eredeti boltozás bordáconkjai ma is láthatók a tetőtérben. A jelenlegi kék festést a hajó mennyezete az 1870-es átalakításkor kapta. A hajó északi és nyugati oldalán késő klasszicista díszítésű, a 19. század elején készített karzat húzódik.

A templom nyugati homlokzata előtt áll néhány méterre az 1874-ben készített négyzetes alaprajzú, a környék formavilágát tükröző, 12 méter magas harangláb. Harangját 1650-ben Eperjesen öntötték.

A déli homlokzat részlete

SZAMOSÚJLAK

A nemes arányú,
nyugalmat és
erőt sugárzó
templom
délkeleti nézete
←

Mint ahogyan a település neve mutatja, újabb kori települések közé tartozik, azaz neve a 14. század elején tűnik fel először. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy 1329-ben már állt a Keresztelő Szent Jánosról elnevezett templom. A jelenlegi templom a 15. század második felében épülhetett téglából. Az egyterű teremtemplom keleti vége a nyolcszög három oldalával záródik. 1569-ben Diószegi Imre, a templom prédikátora, lelkészségének idejére tehető a reformáció elterjedése a faluban. Ő viszont az unitáriusok ellen is tevékenyen fellépett, és a nagyváradi kollokvium egyik főszereplője volt. Nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre a templom további sorsát illetően, azt viszont tudjuk, hogy 1842-ben a belső berendezést felújították. 1865. július 10-én tűzvész pusztította el a templom tetőszerkezetét. Semmi nem utal arra, hogy eredetileg hálóboltozat fedte volna a hajót. A tűzvész után készült a mai sík, festett falmennyezet, a belső eklektikus berendezés 1867-re lett kész, amit 1936-ban újítottak fel. A szentély karzata valamivel egyszerűbb, míg a nyugati bejárat fölötti díszesebb, és készítésük idejét a 19. század végére tehetjük. A hajónak délen három gótikus, erősen átalakított ablaka van, az első és a második közé tették a szószéket. A szentély két ablaka közül a keletit feltételezhetően a reformáció korában befalazták.

A nyugati
homlokzat
a bejáratral

Templombelső
a szentély
irányában

A templomkülsőt az erőteljes támpillérek határozzák meg. A templom egyetlen bejárata a nyugati oldalon van.

A templom alatt található az Ajtay család sírboltja. Az 1865-ös tűzvész után a család egyik tagja, Ajtay Sámuel csináltatta meg a templom tetőszerkezetét. A felújítást gróf Bethlen Károly nagyvonalú adománya is segítette. A 6×15 méteres egyszerű alaprajzú és térszervezésű épület tiszta formáival nyugalmat, erőt sugároz.

SZERENCs

A 15. századi templom és az azt övező erőd fal

A város első temploma 1220 körül épült román stílusban és egy 1321-es feljegyzés szól a templom létezéséről. A kis méretű román kori templomot 1480-ban gótikus stílusban átépítették. A középkori lőréses erődfallal körülvett épület a 15. század végi állapotokat mutatja. Feltételezhetően a gúlasisakos torony készült el utoljára. Alsó terét keresztboltozat zárja, falában pedig kőkeretes gótikus ablakok nyílnak és a hajó hosszoldalához illeszkedik. Sokszögzáródású szentélyét és a hajót támpillérek tagolják. A középkori eredetű ablakokat átépítették és megnagyobbították.

1556 körül már a reformátusok használhatták a templomot, amit 1565-ben a császári hadak visszafoglaltak. 1583-ban Rudolf király Szerencset Rákóczi Zsigmondnak adományozta, aki később, 1603-ban meg is vásárolta. Rákóczi maga is református lett, és sokat tett az új vallás elterjesztésében. 1595-re megszűnt a katolikus plébánia, és az új liturgiai igényeknek megfelelően Rákóczi a templomot átépíttette, és az ajtó fölé ezt vésette: „Luc XI. Beati, qui audiunt Verbum Dei, et custodiunt illud. A. D. 1595.” magyarul: Boldogok, akik hallják Isten szavát és megtartják azt. Báthory Zsófia, hogy fiát megmentse a bécsújhelyi börtöntől, rekatolizált, és – mint a környék földbirtokosa – a templomot 1671-ben visszaadta a katolikusoknak. 1683-ban, a Thököly szabadságharc idején az épület véglegesen visszakerült a reformátusok tulajdonába. A mai templombelsőt 1903-ban alakították ki, hajóját fiókos dongával fedték le, míg a szentélyt keresztboltozattal látták el. A szerencsi vár építőjét és urát, Rákóczi Zsigmondot 1608-ban a kriptába temették. 1618-ban készült a krypta fölött álló reneszánsz tumba. Déli oldalán magyar nyelvű vers örökíti meg emlékét:

„Itt fekszik Rákóczi Zsigmond, Az jámbor felőle jót mond. Magyar országnak támasza, Vala Császárunk Tanáchya. Szendrő csudálta erejét, Eger karját, nagy elméjét, Erdély szerette oltalmát, Az Török félte hatalmát. Mi honnyunkban lakó népek, Óhajtyuk mint igaz hívek. Azért Szendrő, Magyar, Eger, Császár, Erdély s minden ember, sirassad édes Atyádat Megholt Rákóczi Zsigmondot.”

A templom északi falán lévő emléktábla egy másik történelmi személyről szól: „E szent hajlékban szervezkedtek hős elődeink Bocskay István vezérlete alatt a nemzeti és vallásszabadság védelmezésére. 1605. április 17–2. Örök tisztelet nevöknek!”

Híres prédikátorai is voltak a templomnak. A 487. dicséret fordítója, Miskolci Csulyak István, Rákóczi Zsigmond udvari papja volt. Prágai András írta a „Fejedelmek serkentő órája” (Gvevara Antal spanyol művének latin fordítása után) című munkáját (Bártfa, 1628). De itt volt lelkész Németi István is, akit 1674-ben a pozsonyi véstörvényszékre idéztek, majd gályarabságra ítélték, de sikerült megszöknie.

* SZIKSZÓ *

A település neve 1307 óta ismert. A pápai tized feljegyzései 1332-ből két lelkészt említenek, az egyik 24, míg a másik már 36 garast fizetett. Ez a tény azt sugallja, hogy erre az időszakra már állhatott az adófizetés alapján relatív nagynak elképzelhető, román kori épület. A torony egyes építészeti részletei is ezt sejtetik, s így az első épület talán a 13. században épülhetett. A település jelentőségéhez méltó székesegyház építésére a 14–15. században kerülhetett sor. A 14. század második felében jelentős, háromhajós csarnoktemplomok épülnek (Pozsony–Dóm, Brassó–Fekete-templom, Kolozsvár–Szent Mihály-templom), ebbe a sorozatba illeszthető bele a szikszói.

Dévai Bíró Mátyás (Déva, 1500 körül – Debrecen, 1545 első fele) a „magyar Luther”-ként is emlegetett, szegénységet hirdető ferences barát 1539-ben lett Perényi Péter udvari papja. 1540 elején a szikszói iskola vezetésével bízták meg. A templomot ebben az időben az evangélikussá vált lakosság használta. A Perényiek tiltakozása ellenére a lakosság 1552–65 között a kálvini irány mellé állt. Döntésüket nagyban befolyásolta az 1562. évi tarczali zsinat, ahol Beza Tódor *Confessio christianae fidei* (1560) című, magánjelleű hitvallását elfogadták. Szikszón 1568. január 6-án zsinatot is tartottak. „Nevezetes az itt hozott határozatok közül az ostyát újra mellőző és helyette a kovászos kenyérnek a használatát kimondó.”

A török fenyegetettség elérte Szikszót is. 1558-ból, 1567-ből és 1576-ból számolnak be feljegyzések az itt folyó török–magyar összecsapásokról. 1577. november 10-én törtek rá a törökök a szikszóiakra, amikor „sokan a templomban a prédikációt hallgatták”. 1585-ben lőréses fallal erődítménnyé alakították az épületet. 1588-ban Rákóczi Zsigmond és vitézei ugyan sikeresen védekeztek a törökök ellen, de a templom súlyosan megsérült. Ezután Kalt-hauser György kassai építész irányításával újjátették fel a templomot. Ez a beavatkozás milyen lehetett, ma már nem tudjuk.

1625-ben leégett a templom, amit 1631-re már helyreállítottak. 1688-ban ismét leégett az épület, a harangok megolvadtak és a mentésben tizennégyen lelték halálukat.

1698-ra befejeződött a helyreállítás, és a kerítőfalban két új bejáratot nyitottak. Rabutin, a Kassa felé vonuló császári hadtest parancsnoka a Rákóczi pártján álló várost 1706-ban felégette és kifosztotta, amelynek során a templom is leégett. Újra egy helyreállítás következett, 1722-ben már harangot öntettek, 1738-ban

A középkori déli bejárat részlete

A 15. századi szikszói templom délkeleti távlati képe
a 19. században befejezett toronnyal

Templombelső az
1794-ben készült
famennyezettel

a torony kijavítása jelentette ennek az újjáépítésnek a végét.

1772-ben Mária Terézia segítségével a katolikusok megpróbálták elvenni a templomot a reformátusoktól, de Eszterházi Károly egri püspök nem támogatta a tervet. 1794-ben famennyezettel fedték le a templomot. 1806-ban lebontották a fából készült toronysisakot, majd 1818–20 között újat építettek. 1852. május 18-án újabb tűzvész során leé-

gett az épület. A mennyezetét ezt követően gerendakazettákkal látták el. Az 1867-ben vásárolt orgonát 1888-ban Angster József építette át. 1873-ban a ma is látható neobarokk toronysisakot Schmidt nevű miskolci építész tervezte.

A templom építészeti részletei magas színvonalúak. A 25 méter magas homlokzati torony átfaragott, körte profilú bélletes bejárata román kori hangulatot idéz, pálcatagos gótikus kiegészítéssel. A déli belső kapuzat is változatos profilú, csúcsíves, liliomokkal díszített timpanonnal rendelkezik. A régi hálóboltozatot négy nyolcszögletes pillér tartotta, az erre utaló vállkövek részben még ma is láthatók. A kilencvenes évek helyreállításai során az épület visszakapta eredeti hangulatát, úgy, hogy a különböző építési fázisokat, részleteket jelezték. Az 1852 után készült gerendakazettás famennyezetet lebontották e legutóbbi felújításnál, a korábbi 1794-est pedig az eredetit megközelítő kazettás famennyezettel fedték le.

A háromhajós
templombelső a
szentéllyel
→

✧ TÚRRICSE ✧

V. István királyunk adományozta 1271-ben a környéket és a települést a Káta nemzetségnek, amikor még a falucskát „Receh” néven jegyezte a történetírás. Hajdanán – a legfőbb faluhoz hasonló településszerkezet szerint – egyetlen utca bővületében állt a késő gótikus elemeket hordozó téglatemplom.

Építésének idejét a 15. századra tehetjük, nyugati kapujának kőkeretes profilozása 1500 körüli formálásra utal. A toronytalan, egyhajós teremtemplom a templomtestben megőrizte az eredeti jelleget,

A késő gótikus templom északi homlokzata, a nyugati bejárat mellett különálló harangtoronnyal
←

majd a keskenyebb, 3/8-os szentély eredeti gótikus ablakait jócskán átalakították. Ez a beavatkozás 1792-ben történhetett, amikor a feliratos, kazettás famennyezet készült. A kazetták léckereteinek sarkait színezett rozetták díszítik. A középső, láda alakú kazetta a famennyezeten az 1792-es átépítésről és felújításról emlékezik meg. Ugyancsak ekkor készülhetett a karzatok mellvédje, amit a Mádról és Vámosoroszból is ismert asztalosmester, Vasvári Gábor készített. A berendezésből 1798-ban készült a gazdagon tagolt, burjánzó növényi és stilizált elemekkel díszített süvegre emlékeztető szószékkorona. A szószékkosár és a Mózes-szék 1822-ből származik, mindkettő copf stílusú. A bejárat, nyugati oldal szépségét a konzolos záródású, kőkeretes kapu adja. A négyzetes alaprajzú, két-szintes, fagalériás sisakkal záródó kőtorony sajátos módon az épület északi oldalán, középen áll. A torony faszerkezete és tetőzete a vidékre jellemző harangláb formavilágát vette példának. Mai alakját a templom többszöri renoválás után 1872-ben nyerte el.

A késő barokk szószékkorona

A szentélyben elhelyezett karzat és a famennyezet 1792-ben készült

* VÁMOSATYA *

A templom nyugati homlokzata

A Gut-Keled nemzetség beregi birtokán említették a települést a 11. században. Az Atya nevű település a Vámos előnevet feltételezhetően árumegállító joga után kaphatta, amely jelentős helységre utalt. Az első okleveles említés 1289-ből származik egy birtokmegosztási ügyben. 1321-ben említik először a falu papját, Pétert. 1341-es adat szerint a település templomát Szent György tiszteletére emelték, ez azt sejteti, hogy erre az időpontra a templom már megépülhetett. Az építés időpontját így a 13. század végére vagy a 14. század elejére tehetjük. Analógiák alapján a szentélyét a 15. század elején boltozhatták le. Az épület 1565 körül kerülhetett a református egyház birtokába. 1576 és 1644 közötti időből ismerjük az első református lelkipásztorokat. Kálmáncsehi Sánta Márton (Kálmáncsa, 15. század vége – Debrecen, 1557. dec.) a későbbi református püspök sokat tett a környék régi vallásmaradványainak az eltávolításáért. A vidék a harmincéves háború idején (1618–48) sokat szenvedett, kifosztották, részben lerombolták. 1640-ből már arról tudósítanak, hogy a reformátusok a középkori sekrestyét lebontották. Ekkor készülhetett a csarodai, ófehértói, nyírmihálydi népies, reneszánsz falfestéshez hasonló virágos díszítés. 1691-ben építették a zsindegyel fedett haranglábat, amely a környékbeli Csaroda, Lónya, Márokpapi fatornyáival mutat rokonságot, és szerkezetét tekintve a középkori ácsmunkák megoldásait adja. Az 1808-ban keltezett egyházi jelentés alapján: „a templom kőből vagyon, igen régi, renováltatott az 1766. esztendőben. Fatorony, mely 1792-ik esztendőben építettett. Vagynak két harangok, a nagyobbik ütő és korona nélkül, négymázsa 17 font, melyen ez az írás vagyon: Isten dicsőségére öntette a Vámos Atyai Református Szent Eklésia maga költségén Anno 1800.” Az 1792-es esztendő a harangláb renoválására vonatkozik, hiszen az sokkal korábban épült. Az 1766-os esztendőben készült a templom jelenlegi berendezése és kazettás famennyezete is. A 19. században jelentéktelen átalakításokat végeztek, a nyugati karzat viszont a 20. század elején készült.

A jelenlegi keletelt templom egyenes záródású. A középkori építkezést mutatják a szentély, a déli homlokzat apró, lőrészerű gótikus ablakai, egy csúcsíves fülke, a szentély és a déli bejárat boltozása. A 14. századi állapotot a barokk kori átalakításig a templom megőrizte, és 1769-re a festett famennyezetet is elkészítették, ahogyan erről az egyik kazetta ovális mezőjének felirata tudósít.

A középkori templom képe délnyugat felől, az 1691-ben épült négy fiatornyos haranglábbal →

A középkori szentély a 18. századi szószeccel

* VÁMOSOROSZI *

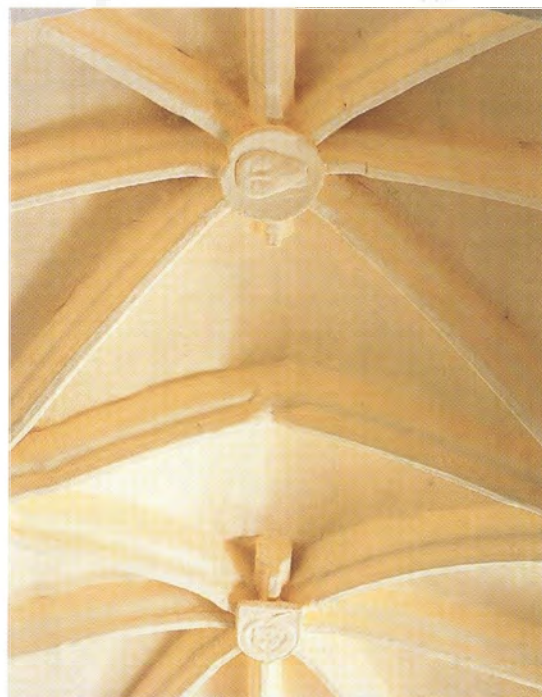
A szentély ablaka

A település nevét a honfoglalás kori első földbirtokos családról, az Orosziakról és a Tapolnok patak hídján szedett vám szavak összekapcsolásából kapta. Egy helyi hagyomány szerint viszont orosz-bárátok lakhattak a településen. 1324-es adat alapján a Kölcssey család birtoka volt a község. A templom valószínűleg a 15. század második felében épülhetett, részben téglából és részben kőből. Építője Báthory István volt – a lengyel királlyá választott erdélyi vajda édesapja –, erre utal a templomban található Báthory család egykori címere. A Drágffy és Bethlen családok birtoklásának idején, valamikor az 1560-as években vált a templom reformátussá. A Rákóczi szabadságharc idején az erdőháti települést és templomát feldúlták. Az épület 1784-ig tető nélkül, romos állapotban volt, amikor újjáépítették. Ekkor készült Vasvári Gábor festőasztalos munkájaként a karzat, a szószék és a Mózes-szék. 1819–23 között a templomtest nyugati végére a középkori alapokon barokkos sisakkal nyolcszögletű tornyot építettek. A jelenlegi keletelt szentély a nyolcszög három oldalával záródik és bordás hálóboltozat fedí. Egyik zárókövén Báthory-címer, míg a másikon Krisztus-fej található. A szentély baloldali, északi falát egy szentségtartó fülke ékesíti. Nem messze tőle, ugyancsak a szentélyben 17. századi naiv ábrázolás látható a paradicsomi fára tekeredő kígyóval, a bűnbeesett összülőkkel, Ádámmal és Évával. A szentélybe épített karzat a 18. században készülhetett, míg a templomhajóban található az 1806-os évszámot és a T. Lazar András feliratot örökíti meg. Nagyon tanulságos latin szövegeket találunk a templomban. A déli oldal azóta befalazott ajtójának szemöldökén 1633-ból az alábbi véset áll: „Qui Christum bene scit satis si caetera nercit Qui Christum nercit, nihil est si caetera discit.” (Aki jól ismeri Krisztust, elég az, ha egyebet nem is tud. Aki Krisztust nem ismeri, semmi az, ha mindent ismer.) 1600 körül készült a szentély délkeleti ablakának párkánya alatti mezőben antikva betűs reneszánsz felirata: „MaTH VI QVARITE Primu(m) REGnu(m) DEI ET IVSTICIAM EIUS”.

A 15. századi vámosoroszi templom kelet felől. A torony középkori alapokon áll, mai alakját 1819–23 között kapta

A késő gótikus boltozatú szentély

✧ VIZSOLY ✧

Vizsoly neve 1590 óta jól ismert a magyar művelődéstörténetben, hiszen az első teljes magyar nyelvű Biblia nyomtatása itt történt. 1220-ban Egyházasvizsoly néven emlegetik, ami azt sejteti, hogy a keleti rész ekkorra már elkészülhetett, a még szélesebb hajó és a torny a 14. században épült.

1204-ben telepítették be a falut, és neve 1215 óta ismert. Feltételezhetően Szászországból vagy Sziléziából érkező német telepesek hozták magukkal az első templom szokatlan alaprajzát. Az első építési fázisban a 13. századi egyhajós, famennyezettel fedett, keskeny templom hajója és a félköríves, félkupolás apszis közé egy téglány alakú dongaboltozatos szentélynégyyszöget iktattak. A szentélyt kívülről csúcsíves vakárkádokkal tagolták, és freskói is a 13. században készültek. A következő építési fázis a 14. századra tehető, amikor a régi hajót zárókövel díszített bordás keresztboltozattal látták el, és hozzá egy még szélesebb templomhajót, tornyot építettek. Az újabb hajó lefedése már sík famennyezetű. A déli oldalon négy gótikus ablak nyílik, alattuk befalazott csúcsíves, kő

ajtókeret látható. Az előzőleg épült hajót három, román kori ablak tagolja a déli falon, míg a szentélyben egy ablak keletre és egy délre nyílik.

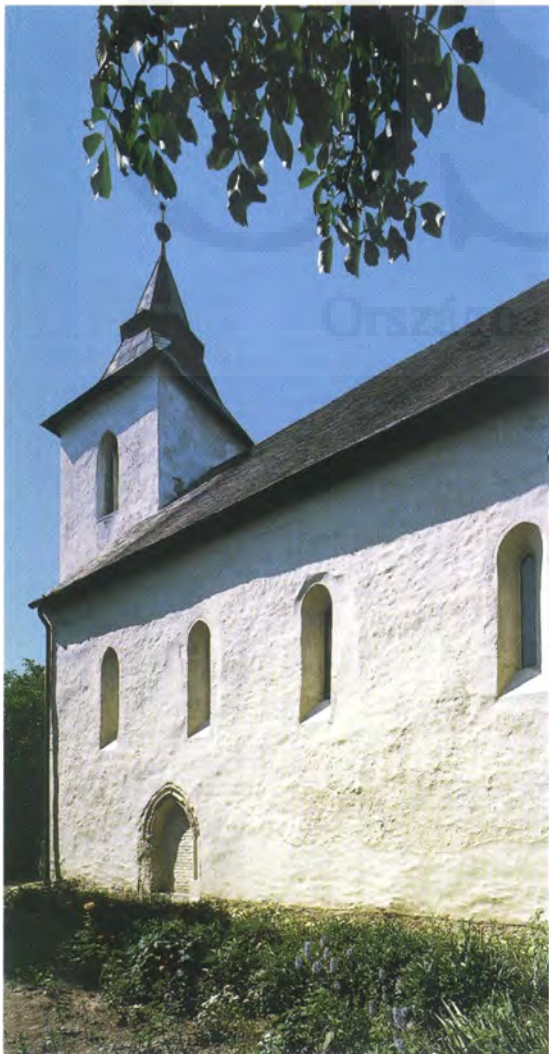
A templom szerkezetéből adódóan két diadalívvel is rendelkezik: egy félköríves lezárású román korival és egy gótikussal. Vizsoly 1330-tól hiteles és törvényellátó hely, majd a megyegyűlések színtere. 1333-ban a pápai tized szerint 24 garast fizetett papja, ami jelentősebb helyre utal. Valamikor a 16. század közepén került az épület a reformátusok használatába, és az 1595. évi összeírás is a reformátusoknak tulajdonította. 1769-es adat szerint a településen 398 római, 198 görög katolikus és 181 református élt. A Türelmi Rendeletig a gyülekezet állandó harcban állt a helyi földbirtokossal és a hejcei plébánossal, de a templomot sikerült megtartaniuk.

Belépve a nyugati homlokzaton, a diadalív északi oldalán található a virágos, rokokó festésű, falazott szószék. Szószék-koronáját felirata szerint „Fekete Anna Takáts Andi özvegye és gyermekei Takáts János, Pál és Anna csináltatták Isten di-

A templom szentélye román kori (13. század), a bővítés kelet felől későbbi, gótikus (14. század)

→

A templom déli homlokzata

csőségére” népies barokk elemekkel 1792. május 26-án. A diadalív feletti sávban: Az angyali üdvözlés, Mária és Erzsébet találkozása, Krisztus születése jelenet. A diadalívtól balra, az északi oldalon Szent Kristóf, a déli oldalon egy gótikus fülke, két oldalán egy-egy lovagszentsel. Alatta a Szent György legenda erősen rongált részlete. A hajó északi falán, a felső sávban a Szent László legenda részletei. Az alatta húzódó sáv ábrázolásai balról jobbra: Kánai menyegző, Szent Borbála, Köpenyes Mária, Golgota, Püspökpalástos Szent, a Szent Kereszt megtalálása, Szent Erzsébet. Az előbb felsorolt freskókat a 15. század elején készíthették, csak a Szent Kereszt megtalálása jelenet tér el a többi ábrázolástól a maga vonalasságával. Bizonyos értelemben vázlat benyomását kelti. Ezen a diadalíven délre olvasható a latin felirat: „Quid hic stas si non oras potius exi feras”. Magyarul: „Miért állsz itt, ha nem imádkozol, inkább

Templombelső
a szentéllyel
és a diadalívvel.
A szószékkosár
1792-ben készült.
Freskók: balra
Szent Kristóf,
jobbra
a lovagszentek
←

menj ki!" Továbbhaladva a következő hajószakaszba, a diadalív felett látható a mandorlás Krisztus a Mennybemenetel jeleneteként, a felfelé tekintő apostolokkal. Az északi falon a 38 éves beteg gyógyulása a Betesda tavánál (Jn 5,1–15). Vele szemben, a déli oldalon a Fájdalmas Krisztus jelenete. A hajó boltsüvegeibe az evangélisták szimbólumait angyalokkal festették. E szakasz festését 1400 körülre tehetjük. A szentély és a szentélynegyszög festése a legkorábbi, a 13. századból. A diadalív bélletén trecento jellegű, erősen sérült, karéjos keretekben négy próféta mellképe látható. A szentélynegyszög északi falának ábrázolása elpusztult. Vele szemben a déli oldalon Heródes és Keresztelő Szent János. A szentély keleti, lőréses román kori ablakától északra Jézus születése, délre a Három királyok imádása jelenet. A kis templom változatos freskói betekintést engednek a magyar középkori falfestészet alakulásába. A templomot kőfallal vették körül. Hajószakaszai oromfalas, nyeregvetős tömegűek, a nagyobb hajót négy, a kisebbiket három, a szentélynegyszöget egy ablak világítja meg délről. Tornya hegyes, bádogsisakos. Tömegét az első emeleten keskeny, hosszú, míg a felette lévő szinten mérműves gótikus ablak töri át.

A templom művelődéstörténeti jelentősége, hogy a vele szemben egykor álló – ma már sajnos elpusztult –, Rákóczi Zsigmond tulajdonát képező, lakatlan ún. „puszta ház”-ban nyomtatta 1589–90-ben Mantskovit Bálint, lengyel származású nyomdász az ún. Vizsolyi Bibliát. Károlyi Gáspár gönci prédikátor és esperes fordította le először magyarra a teljes Szentírást. Nem kisebb személy, mint a tudós lexikonszerkesztő, zsoltárfordító Szenczi Molnár Albert szállította a kéziratokat a két település, Gönc és Vizsoly között.

Reményik Sándor

A FORDÍTÓ

KÁROLI GÁSPÁR EMLÉKEZETÉNEK

*Alkotni könnyebb: a szellem szabad,
A képzelet csaponghat szerteszét,
Belekaphat a felhők üstökébe,
Felszánthatja a tenger fenekét,
Virágmaggal eget-földet bevethet,
Törvénné teheti a játszi kedvet,
Zászlóvá a szeszélyt, mely lengve
 láza,
S vakmerőn méri Istenhez magát...
Az alkotás jaj, kísértetbe is visz.
A fordítás, a fordítás – alázat.
Fordítani annyit tesz, mint meghajolni,
Fordítani annyit tesz, mint kötve lenni,
Valaki mást, nagyobbát átkarolva,
Félig őt vinni, félig vele menni.
Az, kinek szellemét ma körülálljuk,
A Legnagyobb fordítója volt.*

*A Kijelentés ős-betűire
Alázatos nagy gonddal ráhajolt.
Látom: előtte türelem-szövétnek,
Körül a munka nehéz árnyai:
Az Ígének keres magyar ígéket.
Látom, hogy küzd; az érdes szittya nyelv
Megcsendíti-e Isten szép szavát?
És látom: győz, érdes beszédinek
Szálló századok adnak patinát.
Ó, be nagyon kötve van Jézusához,
Félig ő viszi, félig Jézus őt.
Mígnem Vizsolyban végül megpihennek,
Együtt érve el egy honi tetőt.
Amíg mennek, a kemény fordítónak
Tán verejtéke, tán vére is hull,
De türelmén és alázatán által
Az örök Isten beszél – magyarul.*

* VÖRÖSBERÉNY *

A veszprémvölgyi apácák birtokai között a 11. századtól említik már az oklevelek a községet. 1109-ben már ötvennégy portát tartottak nyilván az akkor még Szárberény nevű faluban. 1290-es okiratból tudjuk meg, hogy a templomot a Szombathelyen született tours-i püspök, Szent Márton tiszteletére szentelték fel. A régészeti kutatás a falak feltárt részletei alapján korábbinak gondolja. A Szent Márton névválasztás is nagyon korai, 11–12. századi épületet sejtet, hiszen a pannóniai születésű szent kultuszát államalapító királyunk szorgalmazta. Az eredetileg egyhajós, egyenes záródású korai templomot először a 13., majd a 15. században bővítették ki és alakították át. 1567-től Vörösberény és környéke a törökök fennhatósága alatt állt és a templom a reformátusoké volt. 1612–14 között ők újjáépítették, hogy ez milyen lehetett, ma már nehéz pontosítani. II. Ferdinánd 1625-ben a községet a győri jezsuitáknak ajándékozta, akik a templomot hosszú vita és háborúskodás után csak 1700-ban tudták – de csak rövid időre – megszerezni. 1737 körül a gyülekezet a 17. század elejihez hasonló átalakításokba kezdett. A templom mai formáját viszont az 1789 szeptemberében befejeződött átépítéskor kapta. Erről a diadalív feletti mező felirata tudósít: „Renovatum Anno 1789. D. E. September.”

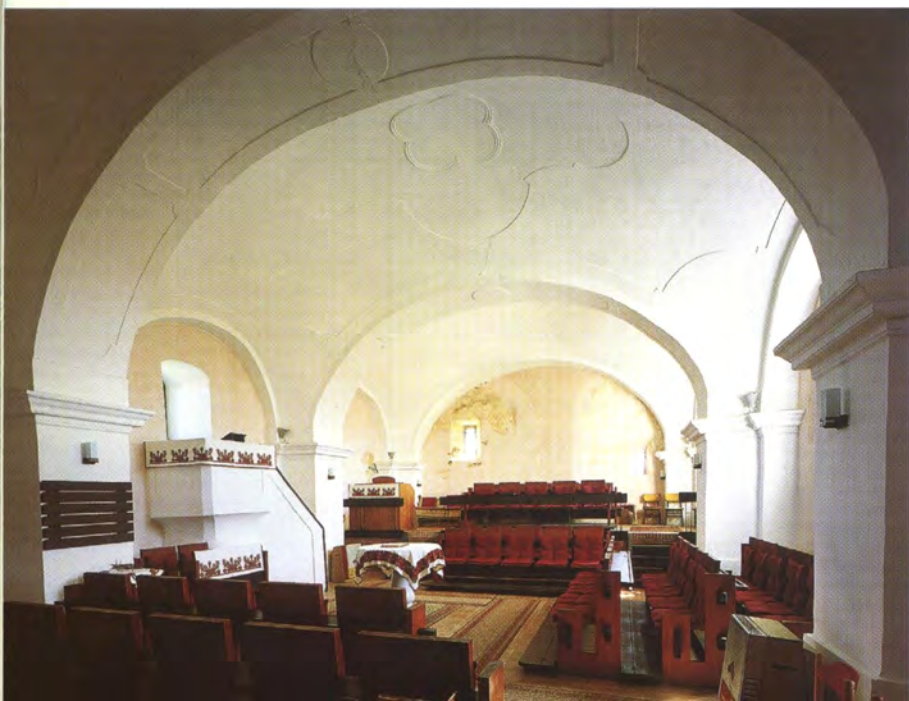
Templombelső
a középkori
szentély irányában
a falazott
szószékkal
és az úrasztalával

A templom
délkeleti, távlati
képe

Ekkor kapta a templom három, cseh-süveges boltozatát és szép vonalú, sisakos tornyát. Ekkoriban erősítették meg a Hunyadiak korából származó kerítőfalat. A helyreállítás 1970-ben fejeződött be, melynek során a középkori és újkori részletek harmonikus építészeti egységet hoztak létre.

A középkori
részleteket
megőrző,
erődfallal övezett
templom
déli, távlati képe
→

Országos Széchényi Könyvtár

* ZUBOGY *

A templom déli
homlokzata
a gótikus
támpillérekkel

A hegyek között megbúvó, egykor gömöri, ma Borsod megyei kis település temploma valószínűleg a 13. században épült, és a 16. században került a reformátusok használatába. A török időkben szinte teljesen romba dőlt. A mai állapot az ezt követő többszöri helyreállítás eredménye. A talán 12., valószínűleg 13. századi, eredetileg román kori kis templomot a 15–16. században gótikus stílusban átépítették és bővítették.

A templomban és környékén végzett régészeti kutatás egy román kori, egyenes záródású szentéllyel épített, kisebb templom alapfalaira bukkant. Ez valószínűleg a gömöri várispánsághoz tartozó falu első temploma volt. Ezt rövidesen sekrestyével és egy ismeretlen funkciójú kicsiny félköríves szentélytoldalékkal bővítették.

A 14. század végén a kihalt Zubogyi nevű kegyúri családtól a település a szuhaiak kezébe került. Valószínűleg ez a család nagyobb

Templombelső
a Contra András
és Mátyás festette
karzattal,
mennyezettel,
padokkal
és szószékkal

→

bíttatta meg a szentélyt a gótika új igényeinek megfelelően – a Mátyás uralkodásakor bekövetkező fellendüléskor. A bordaíves boltozattal készült épületrészt nem sokkal az elkészülése után támpillérekkel kellett megerősíteni. Ekkor építették be a déli szentélyfalba a két mérműves ablakot, a délkeleti szentélyzáródásba pedig a faragott kő résablakot.

A reformáció előretörésekor távolították el az oltárt, és ekkor bonthatták le a sekrestyét is. A templomhajót ekkor nyugati irányba bővítették.

A 17. századi török pusztítások visszavetették a környék fejlődését. A Putnok váráért vívott harcokban a falu is sokat szenvedett. Ebben az időben beszakadt a szentély boltozata, kidőlt az északi fal egy jelentős része, megrogyant a diadalív. A romokba heverő templom újjáépítése csak 1710-ben kezdődött a régi alapok és falak felhasználásával. Az ezt követő évtizedekben kapta meg az épület a mai formáját. A királykazetta 1726-os évszáma az újjáépítés befejezésének az időpontja lehet.

A déli homlokzat részlete az 1750 körül készült harangtoronnyal

A templom legfigyelemreméltóbb része, az egyedülálló fameny-nyezet a kazettástól ősbibb lefedési formát mutat. Az épület tenge-lyével párhuzamosan futó, fehér és bordó alapszínűre festett fenyő-fa deszkákból áll. A mintázata bordó színű, végtelen szinuszvonalú, leveles virágindákon feketével kontúrozott fehér, barna és sárgás vi-rágok. Mesterük ismeretlen, több kéz munkája lehet. A középtábla az akkori lelkipásztor nevének megörökítése mellett az alábbi latin bibliaidézetet is tartalmazza: „HAEC DOMO EST DOMUS PRECA-TIONIS XXI Mattheus...” Magyarul: „Az én házam az imádság há-za.” Máté 21, 13. A modernizálás a barokk jegyében történt a 18. század közepén. Ekkor a régi résablakok helyén nagyméretű abla-kokat nyitottak a hajó déli falában. Megépítették a bejárat előtti szélfogót, a „szegények házat”. Elkészítették az egyszerű, szoknyás fa harangtornyot a templom bejárata elé.

1758-ban kapott a templombelső új berendezést. Contra András és fia, jolsvai festőasztalosok mesteri módon készítették el a festett padelőket, a szószéket és a Mózes-széket. A padelők díszítése fehér alapszínen egy tőből induló, színes, szimmetrikus virágcsokrokat mutat.

A karzatok festése eltér a többi mintától, egyszerűbb édenkertet jelenít meg, ujjbeggyel festett fákat mintázva.

A déli bejárat felett emléktáblát találunk. 1670 körül az egyház-község lelkipásztorát, Szalóczi Mihályt is megidézték a pozsonyi véstörvényszék elé, és hitéért gályarabságra ítélték.

A templom helyreállítása a 18. század közepi állapotnak meg-felelően történt.

Országos Széchényi Könyvtár

* JEGYZETEK *

* Imádság templomba bemenetkor és kijövetkor. Közli Takács Béla
A református templom című tanulmányában.

1. István király emlékezete. Szerk.: Györffy György, Bp., 1988, 57.
Kurucz Ágnes fordítása.
2. uo.
3. Idézi Marosi Ernő: Magyar falusi templomok Bp., 1975, 23.
4. Marosi Ernő: Magyar falusi templomok Bp., 1975.
Marosi Ernő: Magyar református templomok. In: Református templomok Magyarországon. Szerk.: Dercsényi Balázs, Bp., 1992.
5. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar protestáns zsinatok végzései. Bp., 1881, 31.
6. uo. 45.
7. uo. 188–189.
8. Révész Imre: Magyar református egyháztörténet I., Debrecen, 1938, 185.
9. Kiss i. m. 475.
10. Kiss i. m. Articuli maiores LVIII és LIX. cikk 591–993.
11. Kiss i. m. Articuli maiores XV. és XLIII cikk 572–574., 583.
12. Kiss i. m. 6.
13. Kiss i. m. 45.
14. uo. 189.
15. uo. 592–593.
16. Bobrovsky Ida: A XVI. századi magyar református zsinatok végzéseinak művészeti vonatkozásai. In: Ars Hungarica, 1976/1, 67.
17. Kiss i. m. 547–548.
18. uo. 592–593.
19. uo. 555.
20. Révész i. m. 329.
21. Kiss i. m. 31.
22. uo. 176. 178.
23. Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1554/1555. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár forráskiadványai 5., Debrecen, 1983, 591/2. sz. alatt, 40–41.
24. Szücs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. Debrecen, 1872, II. k. 541.
25. Lőrincz Zoltán: „Ne hagyjátok a templomot”. Új református templomok 1990–1999. Bp., 2000.
26. Balogh Jolán: A reneszánsz kor művészete. In: A magyarországi művészet története. Főszerk.: Fülep Lajos. Bp., 1970, 248–250.
27. Idézi Levárdy Ferenc: Magyar templomok művészete. Bp., 1982, 171.

* IRODALOM *

- Marosi Ernő: Magyar falusi templomok. Bp., 1975
- Egyházi épületek és műtárgyak gondozása. Főszerk.: Cserhádi József, Esze Tamás. Bp., 1971.
- Levárdy Ferenc: Magyar templomok művészete. Bp., 1982.
- Magyar református templomok. Szerk.: Kováts I. István Bp., 1942.
- Református templomok Magyarországon. Szerk.: Dercsényi Balázs, Bp., 1982.
- Takács Béla: „Uram hajlékodat, szeretem házadat...” Református művészet Magyarországon. Bp., 1991.
- Várady József: Református templomaink. Debrecen, 1987.
- Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1989.
- Várady József: Tiszáninnen református templomai. Debrecen, 1991.
- Közel az ég hozzám, közel az Istenem. Református templomok a Felső-Tisza-vidéken. Szerk.: Zentai Csilla. Debrecen, 1999.
- Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára sorozat kötetei

Országos Széchényi Könyvtár

* TARTALOM *

Kőbe zárt egyháztörténelem (<i>dr. Márkus Mihály</i>)	5	Nagyharsány	54
A reformáció előtt és után	7	Nagyszekeres	56
Abaújvár	14	Nyírbátor	60
Anarcs	16	Ócsa	62
Beregdaróc	18	Ragály	66
Boldva	20	Rakacszend	68
Csaroda	22	Rudabánya	70
Csenger	26	Sajószentpéter	74
Csengersima	30	Sonkád	76
Decs	32	Szabolcs	80
Edelény	34	Szalonna	82
Felsőregmec	36	Szamosatárfalva	86
Gacsály	38	Szamosújlak	88
Göncruszka	40	Szerencs	90
Gyügye	42	Szikszó	92
Karcsa	44	Túrlicse	96
Kisszekeres	46	Vámosatya	98
Korlát	48	Vámosoroszi	100
Litér	50	Vizsoly	102
Miskolc-Avas	52	Vörösberény	106
		Zubogy	108
		Jegyzetek	113
		Irodalom	114

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

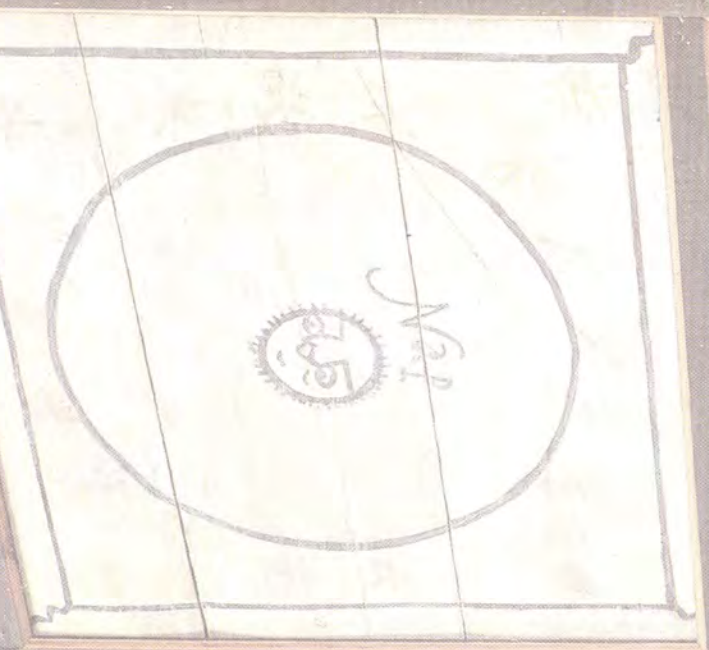

© A Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója, 2002
© Lőrincz Zoltán (szöveg), Hapák József (fotók), 2002

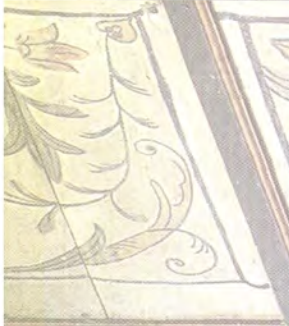
Kiadja a Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója, Budapest, 2002
Felelős kiadó: *Tarr Kálmán*
Nyomdai előkészítés: *Filakowszky György*
Nyomdai kivitelezés: Alföldi Nyomda Rt., Debrecen
Felelős vezető: *György Géza* vezérigazgató

ISBN 963 300 900 6

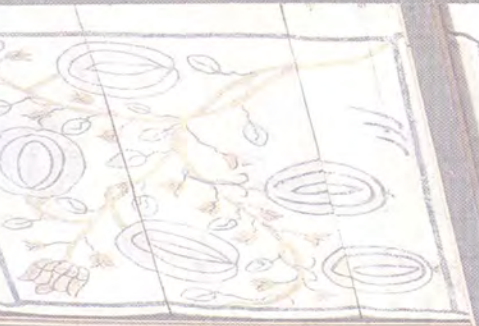
4593/02

IKIR : R
A te fzeleid
nappal ez h
löl azt mor
nevem és
got melye
id ez hely
te népednek
mádkozánd
dom halga
a n

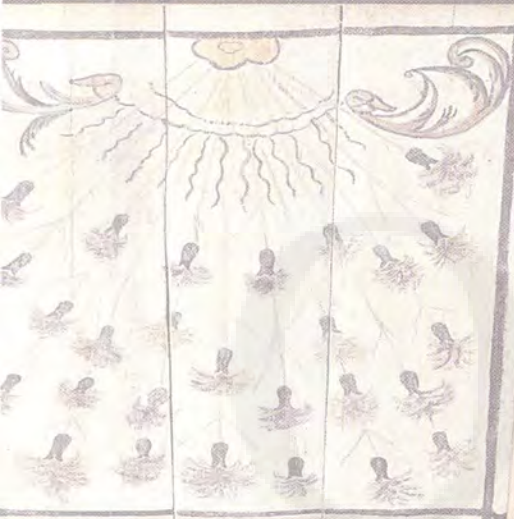
Solt: C
Vala sz tott
te azt m
mondva
nugod
itt la
vánt am

IK
AZ EG E
NEM FOC
NYIVEL IN
MI EPITE
ATE SZ
RAES K
MECHAL
AZ IMAD
CAID IM
1 7

IR : Rész: VIII. Vers 29 30

e fizeid e házra nézzenek éjjel és
appal ez helyre mondom mely fe
l azt mondotta d Ott leszen az én
zem és meg halgasd az imádlá
ot mellyel imádkoznak a te szolgál
e helyen. És halgasd meg a
népednek könyörgését a kik i
ádkozándanak ez helyen te mon
om halgasd meg a te lakóhelyedből
a mennyekből.

Solt: CXXXII VERS: 13 14
Választotta az Ur Siont fzeret
te azt magának lako helyül
mondván Ez leszen az én
nugodalmam mind örökre
itt lakozom mert ezt ki
vántam vala 1761 Die 8
guly

Solt LXXIV Vers 2 3 4
Mely igen lecsimcsék a te
hajlékid oh Sercegeknek U
ra Boldogok a kik lakoznak
a te házadban es fzenen te
ged dícsérnek Mert jobb egy
nap a te udvaridban mint ezer
egyebütt 1761 di
Juli

Minden

I KIR: Rész: VIII VIII
27 28
AZ EG ES AZ ECEKNEK ECEI BE
NEM FOCHATNAK TECEDET MEN
NYVELINKÁBB EZ HÁZ MELLYET
MI EPITETTUNK DE TE TEKINTS
A TE SZOLGÁIDNAK IMÁDSÁGOK
RA ES KÖNYÖRGESEKRE OH URAM
MEGHALGATVAN A KIÁLTÁST ES
AZ IMÁDSÁGOT MELLYEL A TE SZOL
GÁID IMÁDKOZNAK TE ELŐTTED
1761 di

5.200,-Ft

